

Plenjenje, normativne omejitve in neoliberalizem

Zoran Kanduč¹

»Ko postane plenjenje način življenja za skupino ljudi v družbi, si ti prej ali slej ustvarijo pravni sistem, ki jih upravičuje, in moralni kodeks, ki jih slavi.« (Frédéric Bastiat; navedba v Sayer, 2017: 44)

Namen članka je osvetliti vlogo plenjenja pri zakonitih in inkriminiranih oblikah pridobivanja dohodka in pri ustvarjanju družbenoekonomskih neenakosti. V uvodnem delu je obravnavana pomembnost potrošniško oblikovanega življenjskega sloga (in posledično denarja, ki je njegov pogoj možnosti) v neoliberalni kulturi. V drugem razdelku so premoženska kazniva dejanja interpretirana kot specifična oblika menjave, ki pomeni pravno nedopusten odklon od uravnoteženih, enakovrednih pogodbenih razmerij. Tretji razdelek se ukvarja z moralno spornimi in nezasluženimi načini pridobivanja dobrin v okviru razmerij, ki sicer temeljijo na prostovoljnem pristanku udeleženi oseb. V sklepnem delu so na kratko nakazani nekateri razlogi za ohranjanje in povečevanje enormnega zasebnega bogastva v neoliberalnem kapitalizmu.

Ključne besede: bogastvo, neenakosti, premoženski kriminal, plenjenje

UDK: 343.9

1 Uvodne pripombe (o bogataših, revežih in denarju)

Bi se morali čuditi, da so bile doslej najbolj množične in za nameček še najdlje trajajoče demonstracije v tukajšnjem post-socialističnem prostoru v marsičem ali nemara celo odločilno zaznamovane z reaktivnimi čustvi – npr. z jezo, ogorčenjem, razočaranjem, nezadovoljstvom in zamero –, izzvanimi s kalejdoskopsko množico zvečine nekaznovanih korupcijskih in drugih nezakonitih (ali vsaj pravno in moralno precej dvoumnih) pridobitniških praks? Po vsej verjetnosti niti najmanj, sploh če pomislimo na malone nepreštene »afere« in »škan-dale«, ki jih je – v normativno in nadzorstveno sproščenem (ali »liberaliziranem«) ozračju – kakor po tekočem traku naplavljala vročična, nepopustljiva gonja za denarjem. A kdo se dandanes še spominja politične, pravne in moralne nesnage, ki je v vrtoglavo pospešenem tranzicijskem obdobju prodrla v skoraj vse poklicne kategorije in družbene sloje? Če že obstaja takšna oseba, mora imeti zares titansko pomnjenje. Te zadeve praviloma hitro zdrsnejo v pozabo. Preprosto preveč jih je in pozornost vsaj za kratek ali morda celo čedalje krajši čas vedno znova pritegnejo novi – bolj ali manj grozeči, nevarni, škodljivi ali »le« npravno spotakljivi – pripetljaji, ki jih vestno obelodanijo stari in novi mediji. Kljub temu se zdi, da se ljudje večinoma ne razburjajo več toliko zaradi »zločinov«,

ki jih zagrešijo mogotci, vplivneži, ugledneži in nasploh beli ovratniki. Videti je, kot da bi se »javnost« – denimo zaradi naveličanosti, zasičenosti, navajenosti, nemoči ali potrebe po vsakodnevnem ukvarjanju s pomembnejšimi življenjskimi opravili – že nekako sprijaznila z dejstvom, da »tako pač je«: da nekaterim, običajno najuspešnejšim lopovom razredno pristranska »roka pravice« žal ne more do živega. A to je prav-zaprav že zelo stara, ničkolikokrat premeta zgodba, ki še zdaleč ni omejena samo na (post)tranzicijske, v surovi naglici in »od zgoraj« (tj. z normativnim orodjem meščanske države, ki monopolizira legitimno uporabo nasilja) vzpostavljene kapitalistične družbene formacije ali na države svetovnega juga in njihove notorično skorumpirane (»kompradorske«) elite. To pa seveda ne bi smel biti razlog, zaradi katerega se premoženski in nasilniški kriminal nosilcev družbene moči, pogosto varno in udobno ugnezenih v državnih organih in zasebnih podjetjih, ne bi znašel vsaj pod kriminološko lupo, še zlasti če upoštevamo, da je zaradi njega tako ali drugače, neposredno ali posredno, trajno ali začasno prizadeto neznansko število ljudi in navsezadnje tudi nečloveških živih bitij. Toda težava je dejansko še neprimerno hujša. Glavni epicenter raznovrstne družbene, človeške in okoljske škode ter pogosto prezrtega ali toleriranega trpljenja živali namreč niso nedvomno precej razširjena nezakonita dejanja (močnih, nemočnih in tistih vmes), marveč povsem normalno, rutinsko delovanje kapitalističnega gospodarstva.

¹ Dr. Zoran Kanduč, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Univerza v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

Tveganja, ki so povezana s podnebnimi spremembami, segrevanjem ozračja in stopnjujočo se degradacijo naravnega okolja, že lep čas niso nikakršna skrivnost, ne nazadnje tudi

zaradi skrb vzbujajoče pogostih ekoloških katastrof. Toda ne pregreva se samo narava (in to zagotovo ne le zaradi kršitev predpisov o varovanju okolja), marveč tudi družba in njeni zaposleni, mrzlično aktivni člani. Pomislimo le na osupljive in celo povečujoče se neenakosti v porazdelitvi dohodkov in premoženja. Obstoj globokega prepada med bogatimi in tistimi drugimi (veliko večino človeštva) je ravno tako splošno znano dejstvo, konec koncev tudi po zaslugi medijsko posredovanih poročil, ki jih vsako leto objavi Oxfam (2016). Zanimivo pa je, da ljudje te informacije sprejmejo, kot da bi šlo za vsakodnevno vremensko napoved, in ni si nemogoče predstavljati, da bi, denimo, obet bodisi prenizkih bodisi previsokih temperatur ali izrazito obilnih padavin sprožil več neprijetnih občutij kakor vest, da ima majhen odstotek privilegirancev dvakrat večje premoženje kakor 6,9 milijarde preostalih prebivalcev tega prenatrpanega planeta ali da ima 2.153 bogatašev v lasti več imetja kakor 4,6 milijarde običajnih smrtnikov. Kako je to mogoče? Tolikšno zgoščanje gmotnega bogastva v rokah tanke manjšine zasebnih lastnikov je namreč vse prej kot nedolžno ali suhoparno ekonomsko dejstvo, saj je temelj orjaške družbene moči in z njo najtesneje povezanega stanovitnega vplivanja na politične procese (vključno z njihovimi pravnimi izcedki v obliki zakonskih besedil in sodnih odločitev), medijske vsebine, šolski sistem in kulturno produkcijo. Zakaj se torej dopušča tolikšno nabrekanje družbenoekonomskih neenakosti? Če bi si kdo drznil postaviti to »krivoverno« (bogokletno?) vprašanje, najbrž ne bi dolgo čakal na odgovor. Novi liberalci bi mu hitro pojasnil, da je to pač normalen rezultat tržno reguliranega gospodarstva, ki pa je za laike zvečine popolnoma nedoumljivo: njegovi učinki so sicer za mnoge precej boleči, neredko obžalovanja vredni, tragični in nemara (vsaj na prvi pogled) tudi krivični, a zavedati se je treba, da bi bilo kakršno koli (»politizirano« ali »ideološko«) poseganje vanje – zlasti v imenu pravičnosti, morale, kolektivnih vrednot, družbene solidarnosti in celo demokratično izražene volje – skrajno nespametno in ne nazadnje škodljivo za splošno blaginjo ljudi. Dosledno spoštovanje prostega delovanja tržnih mehanizmov namreč ne zagotavlja le najučinkovitejšega razporejanja kapitala in drugih ekonomskih virov ter *eo ipso* višje (ali kolektivne) »racionalnosti«, ki je odblesek premislekov in odločitev nepreglednega množstva raznovrstnih ekonomskih subjektov (posojilodajalcev, dolžnikov, podjetnikov, vlagateljev, prodajalcev delovne sile in potrošnikov), marveč je tudi neprecenljivo jamstvo za osebno svobodo, saj je vsakemu posamezniku dopuščeno, da neovirano deluje v skladu s svojimi zmožnostmi, preferencami, interesi in izbiraми (četudi so te včasih nepremišljene, kratkovidne, pretirano tvegane ali celo očitno neumne). Politični realist bi pomirjačo razlago neoklasičnega ekonomista morda dopolnil le še s pripombo, da so ogromne gmotne neenakosti znotraj kapitalističnega sistema preprosto neodpravljive, in sicer bodisi na žalost (ker boljše alternative tako ali tako ni) ali na srečo

(ker bi vsak poskus njihovega korenitega zmanjšanja pomenil le nezadržno korakanje v neljubi pekel totalitarizma).² S to trpko resnico se je treba sprijazniti (če nočeš, da te – tako kot denimo najbojevitejše francoske »rumene jopiče« – nanjo opomnijo policijski pendrek, vodni top, gumijasti izstrelek in solzivec) ali pa, kar je menda mnogo mamljivejše, napeti vse svoje sile in si prizadevati doseči finančno uspešnost z lastnimi – legalnimi ali (če že ne gre drugače) kriminalnimi – poslovnimi ali pridobitnimi dejavnostmi. Kapitalizem ni kastna ali stanovska ureditev, ampak je razredni sistem, v katerem nikomur *a priori* prepovedano obogateti. Nasprotno, slehernik je načeloma povabljen, da vstopi – če le zna in zmore – v zemeljski paradiz, v katerem se cedijo med, mleko in še preštevile druge, neprimerno prestižnejše dobrine.

Bogastvo in revščina (kot njegov nujni pogoj možnosti) ter celo naporno, trdo delo (»v potu lastnega obraza«) niso prekletstvo, ki bi že od nekdanj spremljalo (»padla« in »grešna«) človeška bitja. Sahlins (1999) opozarja, da v primitivnih skupnostih lovcev in nabiralcev ni vladalo nenehno in mučno pomanjkanje, marveč svojevrstna »ekonomija izobilja«, ki je omogočala dokaj lagodno ali celo, vsaj z današnje perspektive, lenobno življenje, namreč zadovoljevanje vseh človeških materialnih potreb z neprimerno manj dela (in zato tudi z več prostega časa) kakor v naprednejših produkcijskih načinih. Vzpon izrazitejšega razslojevanja, podprtega z izkoriščanjem, vojskovanjem, plenjenjem in zaslužnjevanjem, je omogočila (in spodbudila) šele kmetijska revolucija, polarizacija med političnimi enotami in znotraj njih pa je dosegla svoj vrhunec v kapitalističnem svetovnem gospodarstvu, ki je v tem oziru v vsej človeški zgodovini najslabši družbeni sistem, in to predvsem zaradi »neverjetnega širjenja proizvodnje vrednosti« (Wallerstein, 1999: 58), ki je po drugi strani ravno njegova največja in nesporna odlika. Gmotne razlike med najpremožnejšim slojem in preostalimi seveda niso niti povsod enake (čeprav so v vseh državah odločno prevelike) niti nespremenljive v času. V »zlatem« obdobju po drugi svetovni vojni, denimo, so se socialnoekonomske neenakosti v zahodnem svetu zmanjševale, toda postopna rast materialnega standarda delavstva in krepitev socialne države nista zgladila razrednega antagonizma. Nasprotno, zgodilo se je nekaj povsem nepričakovanega. Ker je popustil strah pred klasičnimi ekonomskimi

² Eagleton (2013: 17) meni, da je trdo stališče politične desnice bolj pošteno kakor naivno upanje, da bo pravično bogastvo, ki ga ustvarja kapitalistični produkcijski način, nekega lepega dne vendarle na voljo vsem: »Ko bi bogati in revni ljudje bili taki zgolj po naključju, tako kot slučajno obstajajo beli in temnopolti, bi se ugodnosti bogatih morda prej ali slej zares začele pretakati tudi k manj srečnim. A če trdimo, da so na tem svetu nekateri pač siromašni, drugi pa premožni, je to tako, kot če bi ugotovili, da so na svetu detektivi in zločinci. To sicer drži, a ne spreglejmo dejstva, da so detektivi na svetu *zato*, ker so tam tudi zločinci ...«.

sankcijami (odpustitvijo, brezposelnostjo, lakoto in revščino), na katerih temelji disciplina (izvajanje oblasti) v zasebnih podjetjih, so se močno povečale pogajalska moč, samozavest in bojevitost delavcev. Bembič (2012: 45–46) ugotavlja, da je val nemirov in stavk, ki je v šestdesetih in sedemdesetih letih preplaval zahodna gospodarstva, v povezavi s padcem produktivnosti in profitnih stopenj, povzročil ne le upad akumulacije (in gospodarske rasti), marveč tudi resno krizo vladanja, ki je zajela javne in zasebne aparate oblasti. Harvey (2012: 25–26) meni, da je zato neoliberalna kontrarevolucija najprimernejše razumeti kot politični projekt obnove (v nekdanjih družbah s socialistično težnjo pa vzpostavitve) razredne moči ekonomskih elit. Srdit napad na delavske organizacije in državo blaginje je že kmalu obrodil sadove, toda neoliberalni politiki, ki je kot ključni nadzorstveni (in disciplinski) mehanizem ustoličila neosebno tržno konkurenco, se ni posrečilo samo povečati neenakosti v dohodkih in premoženju (ter močno oslabiti strukturni položaj večine prodajalcev delovne sile), marveč je dosegla tudi izjemno dragoceno ideološko zmago, namreč krepko predrugačeno dojetje bogatašev in revežev.

Bili so časi – in to niti ne v tako zelo daljni preteklosti –, ko je »večina ljudi verjela, da ne moreš biti bogat, ne da bi izkoriščal druge« (hooks,³ 2019: 78).⁴ Da, beseda »bogataš« je bila tedaj pogosto sinonim za krivičnega polaščevalca, plenilca, oderuha, izsiljevalca, prevaranta ali celo »sovražnika delovnih ljudi« (ki mu je treba odvzeti vse, kar ni in ne more biti njegovo, ker ni niti zaslužen niti sorazmerno njegovemu prispevku k skupni blaginji). Z vidika prevlade (»hegemonije«) neoliberalne – politične, ekonomske, pravne in moralne – ideologije pa takšno stališče ni le anahronistično, marveč je

³ Pozor: mala začetnica ni posledica zatipkanja (ali lektoričinega prezrtja), marveč je izraz avtoričine odločitve, da na ta (pravopisno odklonski) način zapisuje svoj priimek (in ime), pravzaprav psevdonim.

⁴ Graeber (2017: 43) opozarja, da je nekoč večina Američanov soglašala z nekakšno popreproščeno različico delovne teorije vrednosti, ki je bila že tako rekoč intuitivno razumljiva v svetu, v katerem so bili ljudje zvečine kmetje, mehaniki ali trgovci na drobno. Tedaj je še prevladovalo mnenje, da koristne reči obstajajo zato, ker se je nekdo potrudil za njihovo izdelavo ter pri tem uporabil svoje možgane in mišice (v približno enakem razmerju). Zanimivo je, da so sredi 19. stoletja celo nekateri vodilni politiki zagovarjali ideje, ki so sicer zelo podobne Marxovim. Graeber (2017: 44) navaja stališče Abrahama Lincolna: »Delo je pred kapitalom in neodvisno od njega. Kapital je le plod dela in nikoli ne bi mogel obstajati, če ne bi prej obstajalo delo. Delo je nadrejeno kapitalu in si zasluži veliko več spoštovanja.« *Tempi passati*. Supiot (2013: 42) ugotavlja, da je prav neverjetno, da v delu ne vidimo več vzroka za bogastvo, marveč njegovo posledico: »Ta iluzija ni nič novega in škof Adalbéron de Leon je to že okoli leta 1000 omenil francoskemu kralju: »Gospodarja, ki trdi, da hrani svojega podložnika, hrani ta podložnik. In podložnik ne ve več, kdaj bo konec njegovih solza in vzdihov.«

skrajno nespodobno in vredno graje; praviloma je ožigosano kot znamenje strupene zavistnosti ali sramotne zaslepljenosti z že zdavnaj diskreditirano komunistično, socialistično ali socialdemokratsko miselnostjo (vrednotami in ideali). Zdaj se bogataši prikazujejo in dojemajo kot povsem samoustvarjeni (*self-made*) primerki individualne zgodbe o uspehu, garaški pospeševalci gospodarske rasti, motorji družbenega napredka, postmoderna utelešenja avantgarde delavskega razreda in posledično kot vzorniki, ki jih je treba občudovati, spoštovati, posnemati ali pa vsaj uvidevno pustiti pri miru v njihovem vzporednem, skrbno zabarikadiranem svetu. Po novem so reveži tisti, ki so deležni kritike (neredko podkrepjene s prezirjem in zaničevanjem), saj se šteje, da so sami krivi za svoj nezavidljivi položaj, ker zaradi te ali one osebnostne hibe (npr. lenobe, neumnosti, kratkovidnosti, nepodjetnosti, nemarnosti, neodgovornosti, pasivnosti, nenadarjenosti, pomanjkljive izobrazbe, negativnega razmišljanja, nezadostne motivacije, neaktiviranih ezoteričnih sil, zanikrnega telesnega videza, pesimističnega ali fatalističnega stališča do lastne eksistence, neodkritega pristnega jaza ali slabih izbir v preteklosti) niso izkoristili priložnosti, ki so jim (bile) na voljo. A to še ni vse. Če nimajo plačane zaposlitve in so odvisni od socialne pomoči, tvegajo, da bodo interpretirani in obravnavani kot zaje-davci produktivnega prebivalstva (= prejemnikov legitimnega dohodka v obliki delavske mezde ali kapitalskega dobička), ki jih je treba minuciozno nadzirati (da ne bi oholjufali že tako ali tako slabotne, podhranjene socialne države) in tako ali drugače (v zadnji instanci najraje z grožnjo negativne sankcije) pripraviti do tega, da se bodo »aktivirali« in sprejeli kakršno koli že delo (brez katerega, nikaner ne pozabimo, »ni jela«). Dogaja se seveda, da se nepriviligirani odločijo za prepovedano ali inkriminirano in zatorej bolj tvegano pridobivanje dohodka, toda v zadnjem času so mnogo nevarnejši nezakoniti migranti, ki iz svojih opustošenih, neperspektivnih, osiromašenih ali z nasiljem pregnetenih domov in množično silijo v bogate družbe, in sicer praviloma ne zato, da bi tamkaj kradli in ubijali, ampak v upanju, da bodo v ciljnem okolju opravljali slabo plačana, neugledna, umazana in naporna dela, ki so za domačine v glavnem »pod častjo« (četudi so zvečine nesporno družbeno koristna). Države, ki nočejo prevzeti vloge gostiteljice te presežne (ali odvečne) populacije, se na grožnjo priseljavanja nezaželenih in nepotrebnih ljudi z revnih območij odzivajo skrajno ostro in nasilno, denimo z militarizacijo in utrjevanjem meja (npr. z gradnjo zidov ter postavljanjem ograj in spremljajoče samoobrambne infrastrukture). S podobnimi, vendar milejšimi preprečevalnimi ukrepi se sicer varuje (zasebno in javno) premoženje tudi pred notranjimi nepridipravi, a samo pred tistimi, ki jih protivolomna vrata, alarmni sistem, nadzorna kamera, živa meja, strašljiv pasji lajež ali navzočnost mrkega varnostnika zmorejo pripraviti do tega, da se uprejo kriminalni skušnjavi. Vsa ta – v praksi že dodobra uveljavljena in precej razširjena – strašila iz orožarne »situa-

cijske prevencije« pa zagotovo nimajo nobenega odvračevalnega učinka na storilce najškodljivejših zločinov (*crimes of the powerful*, tj. korporacijske, poslovne, finančne, beloovratniške in politične kriminalitete). Ti navdve privilegirani plenilci uživajo še dodatno ugodnost, in sicer aktivno ali pasivno pomoč »države«, ki ima različne pojavne oblike: a) zgolj sporadično in milo (ali prizanesljivo) sankcioniranje kršitev; b) dopuščanje nevarnih in škodljivih poslovnih praks, delovnih razmer, produktov in storitev (pomislimo le na kompleksno, globalno razpredeno mrežo uglednih institucij in vrhunskih profesionalcev, ki omogočajo izogibanje ali »optimizacijo« plačevanja davkov); c) načrtna (o)slabitev formalnih nadzornih aparatov (npr. z nezadostnim financiranjem, neprimernim kadrovanjem ali zakonskim varovanjem poslovnih, bančnih in drugih tajnosti); č) izvajanje kriminalnih dejavnosti v okviru javnozaosebnega partnerstva.

Povzemimo glavno poanto, ki je že skorajda truizem. Gonilo premoženjske kriminalitete (= kršitev pravil ekvivalentne blagovne menjave) je najpogosteje potreba ali želja po denarju. To velja za storilce iz vseh nadstropij družbene piramide, kar vsekakor ne bi smelo biti presenečenje. Opraviti imamo namreč z dobrino, ki je (navkljub svoji »le« fiktivni naravi⁵) metaobjekt človeških želja, kraljica bolj ali manj vsega dobrega. Tako rekoč ni reči, ki je ne bi bilo mogoče kupiti, na prodaj pa so tudi človeška bitja (čedalje pogosteje po ceni, ki je osupljivo nizka, »akcijska«). V kapitalističnem sistemu se še toliko bolj vse in vsi vrtijo okrog tega posvetnega božanstva. Zasebna podjetja namreč poslušajo, da bi z vloženim (ali založenim) denarjem zaslužila še ali čim več denarja in ta postopek (oplačanje ali akumulacije kapitala) nadaljevala, dokler je to mogoče (načeloma v nedogled). Ljudje potrebujemo denar za zadovoljevanje spet in spet porajajočih se potreb (tj. za reprodukcijo življenja). In če nisi niti kapitalist niti rentnik (in niti podpiranec ali vzdrževanec) in če poleg tega hočeš živeti pošteno ali vsaj na sončni strani zakona, si prisiljen na trgu prodajati svojo delovno silo (pravzaprav samega sebe, če upoštevamo, da psihofizičnih zmožnosti in volje podrejata se

temu ali onemu gospodarju, ki te potrebuje za zadovoljevanje lastnih interesov, pač ni mogoče ločiti od posameznika kot celote). Od denarja, ki ga črpa iz obdavčevanja, pa je ne nazadnje eksistenčno odvisna tudi (fiskalna) država, zaradi česar mora vsakokratna vladajoča politika (po)skrbeti predvsem za čim boljše zdravje gospodarstva (= uspešno akumulacijo kapitala, kar je sopomenka za nacionalni interes). A to še zdaleč ni vse. V neoliberalni kulturi postmoderne družbe je denar potreben predvsem zato, ker omogoča potrošnjo (»lifestyle«), s katero posameznik pokaže ne le dosežen (ali »le« podedovan) položaj na lestvici ekonomske uspešnosti, marveč tudi svojo posebnost (npr. okuse, stališča in vrednotne smernice) v razmerju do statusnih »sosedov«, in torej ne le do tistih, ki se šopirijo nad njim, in onih, ki ždijo pod njim. To je svojevrstna »igra brez meja«, saj trg nenehno in celo čedalje hitreje naplavlja nove in nove – lepše, zmogljivejše, udobnejše, varnejše, razkošnejše, mikavnejše – dobrine, pri čemer se še predobro ve, da je najboljše praviloma najdražje in potemtakem tudi najprestižnejše ali najiminitnejše.⁶ Najpomembnejše pa je, da potrošniške želje ostanejo stanovitno vzdražene, nepotešene, neomejene in tako v stanju »kronične anomalije« (Durkheim, 2006: 207); tržno gospodarstvo je namreč strukturno »obsojeno« na rast (neskončno in konkurenčno akumulacijo kapitala),⁷ ki ne bi bila mogoča brez nepopustljive volje do nakupovanja proizvedenega blaga (ali brez nadležnega občutka, da ti nenehno nekaj manjka, da morda nekaj zamujaš ali da si prepro-

⁵ Harari (2019: 274–275) opozarja, da je denar pravzaprav le družbena konvencija, ki temelji na soglasju in veri ljudi v to, da drugi verjamejo, da ima ta ali oni kos papirja (ali kakšna druga entiteta) določeno vrednost, kljub temu pa se bistveno ne razlikuje od drugih fikcij, mitov ali namišljenih zgodb: »Razlika med svetimi knjigami in denarjem je veliko manjša, kot se zdi na prvi pogled. Večina ljudi ob pogledu na dolarski bankovec pozabi, da je denar samo človeška konvencija. Ko zagledajo zelen kos papirja s podobo mrtvega belca, menijo, da ima vrednost tudi sam po sebi. Redko si rečejo: »V resnici je to ničvreden kos papirja, toda ker se drugim zdi dragocen, ga lahko uporabim.« Če človeške možgane opazujete med funkcionalnim magnetnoresonančnim slikanjem (fMRI), vidite, da se pri človeku, ki mu pokažejo kovček, poln dolarskih bankovcev, ne vzburijo dvomeči deli (»drugi verjamejo, da je to dragoceno«), temveč tisti pohlepní deli (»mater, hočem jih«).

⁶ Schreiner (2019: 99–100) poudarja, da dobrine, ki so namenjene pozicioniranju in razločevanju glede na druge, niso za vse enake. Nekateri kupujejo noro drage avtomobile, jahte in luksuzne vile, nekateri stavijo na oblačila z imenom ali dizajnersko notranjo opremo, nekateri pa izberejo trajnostno, zdravo in »fair trade« potrošnjo. A tudi ozaveščen življenjski slog je navsezadnje ukrojen po meri neoliberalne kulture radikalnega individualizma, saj politiko in podjetja razbremení odgovornosti za pravično, razumno ali vsaj čim manj škodljivo produkcijo blaga in jo elegantno premesti na pleča izoliranih posameznikov.

⁷ Sloterdijk (2009: 284–285) opozarja, da je normalno delovanje kapitalističnega gospodarstva primerljivo s Ponzijevo shemo, saj so za oba modela značilni na kreditu utemeljeni sistemi rasti, ki so na milost in nemilost prepuščeni razširjeni reprodukciji: »Pri čistem Ponzijevem sistemu se mora kolaps pojaviti relativno hitro (ali pa se zavestno povzroči), ker se število novih igralcev, ki jih je mogoče pridobiti, nujno izčrpa že po nekaj krogih – zato tudi pri dobrem zakamufliranju čas igre komajda presega nekaj let. Ponzí sam je dosegel devet mesecev, njegovi vzhodnoevropski nasledniki maksimalno dve leti. Nasprotno pa se na industriji in bankah utemeljen regularni kapitalizem odlikuje s tem, da njegovi igralci odgovarjajo na pritisk obresti z gospodarsko rastjo, ki se mora v glavnem zahvaliti tržni ekspanziji, inovaciji izdelkov in tehnični racionalizaciji. Njegov modus 'beg naprej' je dosledno elastičen, dolgoročen in seznanjen s krizo.« Skratka: pritisk, ki ga izvaja zahteva po odplačevanju dolgov, je tisti ključni (bolj ali manj stresni) dejavnik, ki kapitalistični gospodarski in finančni kompleks sili k vedno novim pomlajevanjem in stopnjevanjem.

sto neustrezen glede na prevladujoča kulturna pričakovanja). Neoliberalni način življenja, ki postavlja v ospredje individualno potrošnjo (kot način predstavitve samega sebe v optimalni različici), ustvarja stanovitno potrebo po posedovanju čim bolj priznanih, cenjenih dobrin (z relativno kratkim kulturno določenim »rokam uporabnosti«), ki jo implicitno ali eksplicitno občutijo pripadniki vseh družbenih slojev. Ljudje se na tovrstni imperativ postmoderne morale odzivajo različno, npr. z zakonitim pridobitnim delom do skrajnih psihofizičnih zmožnosti, z vztrajnim iskanjem sleherne priložnosti, ki obeta zaslužek, s sistematičnim in po možnosti čim zgodnejšim vlaganjem v osebni »kapital« (izobrazbo, kompetence, telesni videz, čilost, zdravje in poznanstva z osebami, ki bi lahko bile koristne za posameznikovo poslovno ali poklicno promocijo), pa tudi z varčevanjem pri subjektivno nepomembnih ali generičnih dobrinah (ki jih je torej dobro kupovati po čim nižji ceni in pri tem ne razmišljati, zakaj je ta tako nizka), da bi si lahko privoščili čim več tistih, s katerimi je mogoče vzbuditi občudovanje, priznanje ali – le zakaj ne? – zavist »referenčnih« drugih. Neusahljiva želja po denarju marsikoga spravi v skušnjava, da bi se dokopal do njega po nezakoniti poti, npr. z utajo davka, zlorabo službenega položaja, prodajo katerega od »prepovedanih sadov«, prevaro ali krajo. Če se omejimo na »klasična« premoženjska kazniva dejanja (tatvino, rop, vlom, goljufijo in izsiljevanje), vidimo, da imamo opravka s pojavno različnimi manifestacijami plenjenja. A kaj to pomeni?

2 Plenjenje (odsotnost recipročnosti v menjavi: vzeti nekaj v zameno za nič)

Plenjenje (= prisvajanje dobrin, ki temelji na udejanjenem ali zagroženem nasilju, prevari ali kraji) je mogoče opisati kot obliko skrajno nemoralne, krivične, asimetrične ali »negativno recipročne« menjave, v kateri si pridobi korist le ena stranka, ki je interesi, stališča, volja, subjektivnost in dobrobit oškodovanca (»žrtve« ali »tarče«) sploh ne zanimajo. Gre torej za dejanja čiste, odurne pridobitniške sebičnosti: plenilec, ki ima pred svojimi pohlepnimi očmi le lastni dobiček, si vzame nekaj v zameno za nič, kar je, ekonomsko gledano, gotovo nadvse racionalno in pogosto tudi zavidljivo donosno (toda le pod pogojem, da se razmerje moči med tistim, ki samo jemlje, in tistim, ki mu neprosto voljno daje, ne spremeni). Plenjenje je v tem oziru diametralno nasprotje skrajnega altruizma, solidarnosti ali dobrotljivosti, katere idealni tip je »čisti dar«, ki mu ne sledi nikakršno povračilo (oziroma ga darovalec niti ne pričakuje). Sahlins (1999: 238) ugotavlja, da najpogostejši primeri te »posplošene« recipročnosti – npr. starševska in še zlasti materinska skrb za otroka, dajanje dobrin ljubljnim osebam, pomoč družinskim članom, bližnjim sorodnikom, prijateljem ali kolegom in gostoljubje – običajno vendarle vključujejo povračilno obveznost, ki pa ni časovno, količinsko

in kakovostno natančno opredeljena (zato je tudi ne moremo opisati z zloslutno besedo »dolg«). Pričakovanje recipročnosti je potemtakem nedoločno in možno je, da do bolj ali manj izenačene poravnave sploh nikoli ne pride, in sicer bodisi zato, ker darovalec ničesar ne potrebuje od osebe, ki je od njega dobila takšne in drugačne dobrine, bodisi zato, ker mu njihov prejemnik ni zmožen (ali morda celo ni pripravljen) ponuditi ustrezne pomoči tedaj, ko bi jo sicer moral. Še verjetneje pa je, da je to, kar posameznik prejme od drugih – od matere, očeta, sorojenca, prijateljev, šolnikov, preteklih generacij (zvečine brezimnih graditeljev kulturnega izročila) in nepreštevni neznancev, ki (ne)posredno zadovoljujejo njegove potrebe –, tolikšno, da vsega v še tako dolgem življenju preprosto ni mogoče povrniti v enakovredni obliki (morda je edino, kar ti preostane v takem položaju, občutek dolžnosti do družbe ali človeštva, ki pa ga vse prepogosto in celo s precejšnjo lahkoto preglasijo druge, menda subjektivno pomembnejše čustvene in miselne vsebine).

Premoženjska kazniva dejanja običajno niso ovrednotena kot moralno nepravilna (*wrong*) zato, ker so antiteza »posplošene« recipročnosti, marveč zato, ker so odklon od normalne, pravzaprav normativno pričakovane uravnovešene (največkrat pogodbene) menjave, ki temelji na prostovoljnem soglasju (ali pristanku) medsebojno izoliranih, formalno izenačenih strank (in načeloma enakovrednih osebnosti) – postavljenih v vlogo zasebnega lastnika (tj. pravnega subjekta), ki gospodari s tem, kar je (politično priznано kot) njegovo, v skladu z lastnimi interesi (ali »kramarskim«, ekonomskim računanjem stroškov in koristi) – in ki vključuje ekvivalentno vračilo za prejeta (najpogosteje kupljeno) stvar, in sicer brez odloga ali vsaj v zamejenem, relativno kratkem času. Kaznivo dejanje je zato mogoče interpretirati tudi kot posebno obliko pravnega prometa (pogodbe, sklenjene proti volji ene od strank), za katero je značilno to, da se vzajemno menjalno razmerje uravnoteži ali izenači šele *post festum*, namreč po storilčevem samovoljnem dejanju, in to s povračilno negativno sankcijo (kaznijo), ki je enakovredna normativni kršitvi ali škodi, ki jo je utrpela žrtev (bodisi konkretna oseba bodisi transcendentna, abstraktna ali fiktivna entiteta, npr. boštvo, država, družba, splošna in hipotetična norma ali pravni red). Pašukanis (2014) trdi, da se je maščevanje predrugačilo iz povsem biološkega pojava (iz dejanja, storjenega z namenom samoobrambe ali boja za preživetje) v pravno institucijo tedaj, ko se je povežalo z idejo ekvivalentne menjave (katere vir je po njegovem mnenju blagovna forma), pri čemer so se kulturne predstave o tem, kaj je enakovredno poplačilo za ta ali tisti zločin, seveda bolj ali manj spreminjale v času in prostoru.⁸

⁸ Pašukanis (2014: 138) ugotavlja, da se forma enakovredne menjave med zločinom in povračilnim ukrepom še posebno nazorno in grobo kaže v arhaičnem kazenskem pravu: »S stališča starorim-

Arhaično kazensko pravo je določalo enakovredno povračilo predvsem glede na negativne posledice dejanja, ne pa (ali vsaj dosti manj) glede na to, ali je bila škoda, ki jo je utrpela žrtev, povzročena namerno, iz malomarnosti ali celo naključno. V sodobnem kazenskem pravu odgovornost ni več kolektivna, ampak je – v skladu z individualizmom meščanske družbe («vsakdo je in deluje sam zase») – striktno subjektivna, poleg tega pa so v njeno obračunavanje vključene še psihološke prvine (povezane s storilčevim odnosom do prepovedane posledice), zaradi česar je neprimerno prožnejša, v primeru nepristevnosti pa celo odpade. Pomembna novost je tudi, da se načelo enakovrednega povračila tipično izraža in pogosto udejanja v obliki odvzema ali omejitve prostosti za časovno obdobje, ki ga sodišče količinsko (v letih ali mesecih) opredeli vnaprej. Zapor – »totalna« institucija, ki so jo sicer poznali že v starem in srednjem veku (a zvečine kot prostor, v katerem so zadrževali ljudi do izvršitve kazni ali plačila odkupnine) – je nedvomno pisan na kožo družbe, v kateri prevladujeta

kapitalistični produkcijski način in tržna menjava blag,⁹ katerih vrednostne velikosti se merijo z družbeno nujnim delovnim časom, potrebnim za produkcijo dobrin ali storitev (ali, še drugače rečeno, z »abstraktnim« delom¹⁰). Foucault (1984: 228–229) poudarja, da ima zaporna kazen prevladujoč videz »samoumevnosti« ali celo »naravnosti« v družbenih in kulturnih razmerah, v katerih je prostost postala dobrina, ki pripada vsem enako in na katero vsakogar pripenja »univerzalno in stalno« čustvo, kar pomeni, da ima njena začasna ali trajna izguba za vse posameznike »enako ceno«. In ravno zato je zaporna kazen, s katero obsojenec poplača svoj »dolg« (ne pozabimo, da je ta beseda v vseh indoevropskih jezikih sopomenka za izraze, ki se nanašajo na krivdo in greh),¹¹ ki ga ima do družbe (in torej ne samo do oškodovane žrtve), bolj egalitarna kakor katera koli druga sankcija, npr. denarna. Dodatna prednost zopora – te »popolne in stroge« ustanove, ki se kakovostno ne razlikuje veliko od »nekoliko strožje kassarne«, »neprizanesljive šole« in »mračne delavnice« – je tudi, da omogoča penološko obravnavanje obsojenih prestopnikov, njihovo opazovanje, diagnosticiranje, razvrščanje, prevzganje, vnovično podružbljanje, discipliniranje, popravljanje, popoljševanje, usposabljanje, normaliziranje, zdravljenje ali spreobračanje.

skega prava ni bilo nič nenavadnega, če je insolventni dolжник dolg odplačal z deli svojega telesa (*in partes sacere*), medtem ko je človek, ki je nekoga pohabil, za to odgovarjal s premoženjem. Ideja ekvivalentnega posla nastopa tukaj v vsej svoji goloti, ne da bi jo zapletali ali zakrivali kakršni koli momenti, ki bi bili odvisni od okoliščin.« Zato ni presenetljivo, da je bil tudi kazenski postopek izvirno ukrojen po meri sklepanja trgovskega posla, pri katerem se stranki pogajata, dokler se ne pogodita (*pacere*), tj. dosežeta sporazuma o pravični ali primerni »ceni« (*pactum*). Pašukanis (2014: 144–145) meni, da to velja tudi za sodobno, meščansko kazensko pravo, ki sicer ne izhaja primarno iz škode, ki jo utrpeli konkretni oškodovanec, marveč iz dejstva, da je prekršena splošna in abstraktna norma, ki jo je postavila država: »Toda, naj je oškodovanec še tako v zadnjem planu, kljub vsemu ne izgine, ampak še naprej tvori kontekst, v katerem se odvija kazensko pravno dejanje. Abstrakcija prekršenega javnega interesa je utemeljena na popolnoma realni figuri oškodovanca, ki v postopku sodeluje osebno ali prek svojega zastopnika in ki temu postopku daje življenjski smisel. Sicer pa, celo kadar konkretnega oškodovanca sploh ni, kadar »vpije« le zakon, se ta abstrakcija utelesi realno v osebi javnega tožilca. Ta razcep, pri katerem državna oblast nastopa tako kot stranka (tožilec) kot tudi v vlogi sodnika, kaže na to, da je kazenski postopek kot pravna forma neločljiv od figure oškodovanca, ki zahteva »povračilo«, in da ga zato ni mogoče ločiti od splošnejše forme posla. Tožilec, kot se spodobi za »stranko«, zahteva »visoko ceno«, tj. strogo kazen, kršilec prosi za milost, za »popust«, sodišče pa dosodi, kar je »pravično«. Zanimarito to formo posla, pa boste kazenskemu procesu odvzeli njegovo »pravno dušo«. Za trenutek si zamislite, da se sodišče dejansko ukvarja zgolj s tem, kako spremeniti življenjske razmere dane osebe, da bi vplivali na njeno držo ali da bi družbo zaščitili pred njo, pa bo v trenutku izpuhtel sam pomen termina »kazen«. Pomenljivo je tudi, da javnost običajno še najbolj zanima izrek sodbe: ali je obtoženec kriv in ali je sodišče pravilno določilo enakovredno povračilo? Neprimerno manj pozornosti pa je namenjene sami izvršitvi kazni in njenemu učinkovanju na obsojenca.

⁹ Heinrich (2013: 69–71) opozarja, da se v blagovni produkciji družbena razmerja med ljudmi prikazujejo kot razmerja med rečmi, katerih vrednostne velikosti se nenehno spreminjajo, in sicer »neodvisno od volje, poprejšnjega znanja in početja menjalcev«. Tržni subjekti se morajo podrežati vrednostnim blaga, ki producentom šele v menjavi pokažejo, ali in v kolikšni meri je individualno ali zasebno porabljeno delo priznано za sestavino celotnega družbenega dela. To pa pomeni, da so v družbi, ki proizvaja blago, pravzaprav vsi ljudje pod nadzorom »vrednostnih predmetov«. Odločilna razmerja gospodarstva v kapitalistični družbi potemtakem niso osebna, marveč »stvarna«.

¹⁰ Heinrich (2013: 42–43) poudarja, da »abstraktnost« dela (kot substance, ki tvori vrednost) ni rezultat miselne operacije, ki razkrije, kaj je skupno vsem konkretnim opravilom, ki ustvarjajo družbeno koristne dobrine, namenjene prodaji na trgu (npr. to, da porabljajo človeško delovno silo v fiziološkem smislu), ampak je nasledek »realnih« redukcij, ki se dogodijo zaradi dejanskega vedenja ljudi, in sicer neodvisno od tega, ali se tega zavedajo ali ne: »V menjavi se abstrahira uporabna vrednost blag, blaga so izenačena kot vrednosti (posamezni kupec seveda kupi le, ker je zainteresiran za neko uporabno vrednost, oziroma opusti menjavo, če te uporabne vrednosti ne želi; če pa pride do menjave, so blaga izenačena kot vrednosti). Šele ko so blaga izenačena kot vrednosti, se *faktično* abstrahira posebnost dela, ki jih producira, in to delo velja zdaj za vrednotovorno »abstraktno« delo. Abstrakcija se torej zgodi realno, neodvisno od tega, kaj si pri tem mislijo udeleženi posestniki blag.«

¹¹ V slovenskem jeziku se enačenje dolga in krivde ohranja v nikalni obliki. Za osebo, ki ni kriva, namreč velja, da je nedolžna, tj. brez dolga.

Trditev, da obsojenec z odsluženo kaznijo, ki predstavlja ekvivalent (ali vsaj bolj ali manj ustrezno nadomestilo) zalkriviljenega zločina, poplača svoj dolg družbi, dandanes ne zveni več tako samoumevno, kot je še do nedavnega, denimo v obdobju »organizirane moderne« ali politično (v normativnem okviru nacionalne države) »vpetega liberalizma«. Zdi se, da je razlog na dlani. V neoliberalni ideološki perspektivi je namreč »družba« izpuhtela neznanu kam, saj zdaj obstajajo – vsaj po odmevnem prepričanju Margaret Thatcher – le še posamezniki in njihove (neredko ne ravno vzorno stabilne in harmonične) družinske celice. Toda slovite izjave preminule železne baronice ne kaže razumeti kot sociološke ali znanstvene zaznave nekega objektivnega dejstva, ampak kot zgoščen, tako rekoč aforističen povzetek političnega programa (ki se je doslej že dodobra realiziral skoraj po vsem svetu, čeprav ne povsod v enaki meri in na enak način), usmerjenega v radikalno, celostno in »od zgoraj« (tj. z uporabo udejanjenega ali »samo« zagroženega državnega nasilja) režirano reorganizacijo družbene formacije, vključno z ideološko preobrazbo njenih atomiziranih članov, od katerih se pričakuje, da so v razmerjih do drugih ekonomskih subjektov čim konkurenčnejši, da svobodno, aktivno in podjetno prevzamejo odgovornost za lastno usodo in da se ne sprašujejo o objektivnih tržnih »zakonitostih« ter porazdelitvi dohodkov in premoženja, ki jo ti kvazaravni mehanizmi samodejno ustvarjajo. Če predpostavimo (ali verjamemo), da »družbe ni« (več), potem to implicira, da so izginila tudi vsa »protidružbena« dejanja. Toda pozor. Zločini brez senčice dvoma obstajajo (in se vztrajno množijo) tudi v neoliberalnem svetu, vendar pa te normativne kršitve niso več grajane (ali obsojane) predvsem zaradi »družbi prizadejane škode« (Beccaria, 2002: 70–71),¹² marveč mnogo pogosteje zaradi bolečin in trpljenja, ki ga povzročijo nedolžnim žrtvam in morda še njihovim najbližjim, ki so prizadeti posredno. Če se poleg človeških bitij (»iz mesa in krvi«) včasih omenja še splošnejša ali širša viktimizirana entiteta, je ta praviloma opredeljena zelo abstraktno in neosebno, denimo kot »ekonomski sistem«, ki ga je treba zavarovati pred deviacijami ali nepravilnostmi, ki jih zagrešijo pretirano grabežljiva »gnila jabolka« s po- ali okvarjenim moralnim kompasom, saj je njegovo normalno delovanje navsezadnje v prid vsem.¹³ Kljub temu se zdi, da se postmo-

derno kazensko pravo čedalje bolj upravičuje z varovanjem interesov (ali lastnine) konkretnih žrtev, in ne več primarno s sklicevanjem na Boga in njegovo razodeto voljo ali »mehansko« družbeno solidarnost, utemeljeno na skupnih moralnih prepričanjih (*conscience collective*). Boutellier (2000: 15–18) vzpon morale, ki postavlja v ospredje nedolžno trpečo žrtev (*victimalized morality*), povezuje z vrednotno in normativno pluralizacijo, fragmentacijo načinov življenja, stopnjujočo se birokratizacijo in privatizacijo, konkurenčno regulacijo tržne družbe in razkrojem bolj ali manj soglasnih predstav o tem, kakšna naj bi bila dobra, pravična in razumna družbena ureditev. Po njegovem mnenju so tovrstne razmere ugodne le za razvoj »negativne« solidarnosti, ki se opira predvsem na strahove, bojzani in tesnobe ljudi, ki se v glavnem strinjajo le še glede tega, česa nočejo ali si ne želijo doživeti (npr. prezgodnje in »nenaravne« smrti, poslabšanja zdravja, čilosti in estetskega videza, krutosti, ponižanja in takšne ali drugačne premoženjske škode).

Vrnimo se k plenjenju. Ta pridobitniška praksa temelji na jemanju dobrin, ki že obstajajo (oziroma so že ustvarjene s človeškim delom), zato je običajno vselej – vsaj v začetni fazi (v obdobju prvotne akumulacije, ekstrakcije ali uzurpacije bogastva) – oprta na nasilje. Ker obljublja mikavno bližnjico, pravzaprav svojevrstno kraljevsko pot do obogatitve, se ne bi smeli čuditi, da ima za seboj častljivo tradicijo. Navsezadnje je že Homerjeva *Iliada* epska pesnitev o antični »svetovni vojni«, katere rdeča nit je sla po posedovanju, zavojevanju in ropanju (Homer, 1982).¹⁴ Povod za vojno je resda človeški plen, tj. mlada in prelepa Špartanka Helena (*cherchez la femme*), ki prevara postaranega kralja Agamemnona in pristane v naročju noro zaljubljenega trojanskega princa Parisa, toda ta

---

sistem«, »zdravje gospodarstva« in »spoštovanje recipročnosti v menjavah«, zvrstili zlasti po zadnji finančni krizi, ki so jo v marsičem izzvale prav – *post festum* zvečine nekaznovane – prevare, zlorabe, špekulacije in druge bolj ali manj vratolomne deviacije v sektorju, katerega temeljno funkcijo je Lloyd Blankenfein, direktor razpite banke Goldman Sachs, posrečeno opisal z besedno zvezo »doing God's work«, tj. »čarovniško« ustvarjanje denarja *ex nihilo*. V skupini uglednih likov, ki jih je zaskrbelo pretirana, nebrzdana pogoltnost upravljavcev finančnih institucij (ali »trgov«), sta bila tudi Mark Carney, guverner Bank of England, in Christine Lagarde, vodja Mednarodnega denarnega sklada.

¹⁴ Graeber (2017: 15) trdi, da so – zgodovinsko gledano – trgi na splošno bodisi stranski učinki delovanja države bodisi neposredna posledica vladne politike: »To velja vsaj za čas po izumu kovanega denarja, ki so ga najprej ustvarili in spravili v obtok kot sredstvo za oskrbo vojakov; večji del evrazijske zgodovine so običajno uporabljali neformalne posojilne dogovore. Fizični denar, zlato, srebro, bron, in neosebni trgi, ki so jih ti omogočili, so ostali v glavnem privesek mobilizacije legij, ropanja mest, izterjevanja davkov in delitve plena. Moderni centralni bančni sistemi so bili podobno najprej ustvarjeni za financiranje vojn.«

¹² Beccaria (2002: 69–70) odločno poudarja, da bi morala biti »edino in pravo merilo« za določanje in tehtanje zločinov škoda, ki je z njimi prizadejana družbi, ne pa, denimo, storilčev namen (ki je odvisen od trenutnih vtisov in poprejšnjega razpoloženja njegovega duha, poleg tega pa ljudje včasih z najplemenitejšimi težnjami naredijo največ hudega in kdaj drugič z najbolj hudobnimi nakanami največ dobrega), dostojanstvo žrtve ali to, v kolikšni meri je kaznivo dejanje hkrati še grešno, torej nepravilno v vsevidnih Božjih očeh.

¹³ Carrier (2017: 25) ugotavlja, da so se številni pozivi upravljavcem zasebnih podjetij, naj okrepijo občutek odgovornosti za »širši

družinska (melo)drama je le pretveza za vojaški pohod zavetniških grških bojevnikov na Trojo, eno izmed najbogatejših mest tedanjega sveta. Sedláček in Tanzer (2018: 70–71) opozarjata, da je ključni motiv grške agresije želja po nasilni prisvojitvi vabljivega trojanskega bogastva in vojaški prevladi v Sredozemlju, vključno z obvladovanjem trgovine med Evropo in Azijo. Zakladi, zaradi katerih so se pred mestnim obzidjem Troje srdito spopadle tedanje svetovne velesile (namreč vsa ljudstva iz Grčije, ki so bila na strani Ahajcev, medtem ko so Trojancem priskočili na pomoč Nubijci/Egipčani, Etiopijci, Likijci in ljudstva s črnomorske obale), so vključevali lan, koprpljo, sušene ribe, žad iz Kitajske, škrlat iz Male Azije, cedrovino, zlato, srebro z obale Črnega morja, rudnine, orožje in keramiko. Toda ta Homerjeva umetnina (kanonski literarni spomenik evropske kulture), ki je sicer že okoli leta 500 pred našim štetjem postala obvezno šolsko branje za grško mladino, je vendarle skromen, primitiven napovednik osvajanj in plenjenj, ki so se zvrstila v poznejših obdobjih krvave človeške zgodovine, vrhunec pa so najbrž dosegla v novem veku, ko se je zahodnoevropskim velesilam in njihovim naseljenjskim kolonijam posrečilo, da so si v štirih stoletjih (od leta 1500 do 1900) podjarmile najprej Novi svet in nato še obsežna ozemlja na drugih celinah, medtem ko so zavojevana ljudstva podvrgele razlaščenju, ugrabljanju, izsiljevanju, zaslužnjevanju, obdavčevanju in ubijalskemu garanju, npr. na plantažah sladkornega trsa, tobaka in bombaža ter v rudnikih srebra in zlata. Graeber (2013: 41–43) v brezsrčni pripravljenosti zahodnih osvajalcev, ki so postavili dobiček (zaradi dobička) nad vse druge človeške interese in so v hlastavi gonji za čim večjim gmotnim bogastvom zagrešili nepopisno nasilje nad podrejenimi domačini, vidi celo svojevrsten zgodovinski unikum, tako da bi bilo po njegovem mnenju »žalljivo trditi, da se je kdor koli drug kadar koli obnašal kakor Evropejci v 16. in 17. stoletju«. Barak (2017: 23–24) pa meni, da je posebnost novoveškega imperializma, da je temeljil na partnerskem razmerju med zasebnimi in državnimi akterji (tj. med kapitalom in politiko). Zgolj za grobo ponazoritev: Nizozemska vzhodnoindijska družba – tj. zasebna delniška korporacija z omejeno odgovornostjo –, ki je zavzela Indonezijo in ji vladala skoraj 200 let (vse do leta 1800, ko je njeno vlogo prevzela država in nadzorovala to kolonijo še nadaljnjih 150 let), je imela lastno najemniško vojsko, ki se ni bojevala samo z lokalnimi oblastniki, marveč tudi z evropskimi trgovskimi tekmeci. Angleška vzhodnoindijska družba, ki je približno sto let vladala mogočnemu indijskemu imperiju (do leta 1858, ko je oblast prevzela britanska krona), je imela ravno tako zasebno 350.000-glavo plačansko vojsko, veliko večjo od oboroženih sil monarhije. Harari (2015: 322–323) zato upravičeno trdi, da je pomemben razlog za skokovito širjenje evropskih imperijev to, da so se bolj kakor z davki (ki jih ljudje v glavnem neradi plačujejo) financirali s posojili in naložbami hladnokrvno preračunljivih zasebnih bančnikov, trgovcev, podjetnikov in delničarjev, željnih čim večjega in

čim hitrejšega zaslužka: »To je bil čarobni krog imperialnega kapitalizma – kredit je financiral nova odkritja, odkritja so omogočila ustanovitev kolonij, kolonije so ustvarile dobiček, dobiček je krepil zaupanje in zaupanje se je izrazilo v večjem kreditu.«

Najbrž najpozitivnejša (ali vsaj najmanj sporna) naloga politične oblasti je zagotavljanje varnosti državljanov pred zunanji in notranji plenilci, nasilneži ali napadalci. Beccaria (2002: 61–62) poudarja, da je država upravičena do kaznovanja zločinov ravno zaradi nujnosti, da se javna blaginja ter varnost in svoboda njenih podanikov učinkovito (u) branijo pred samovoljnimi, enostranskimi prilaščanjem egoističnih posameznikov, ki jih »težnosti podobna sila« priganja k zasledovanju le lastnih koristi. Po drugi strani pa Graeber (2014: 156) opozarja na teorije, ki pojasnjujejo nastanek države s sistematizacijo, institucionalizacijo, formalizacijo in normalizacijo prej nebrzdanih plenilskih praks.¹⁵ Ko se plenjenje normativno omeji in prelije v ustaljeno hierarhično razmerje med vladajočimi, ki si načeloma ne morejo več privoščiti, da bi počeli prav vse, kar se jim zahoče, in vladanimi, ki se lahko pred pretiranimi apetiti oblastnikov sklicujejo na zakon ali običaj, se navadno predružači tudi njegov moralni predznak, saj se začne prikazovati kot bolj ali manj uravnotežena menjava dobrin in storitev. Primer: podložniki v zameno za varovanje pred nelegitimnimi plenilci in agresorji plemenito gospodo oskrbujejo z življenjskimi potrebščinami. Res pa je, da relativnih vrednosti materialnih in nematerialnih dobrin – npr. vojaške zaščite, molitev in druge duhovne oskrbe, ki jo zagotavljajo svečeniki, in živeža, ki ga pridelajo kmetje –, ki se izmenjujejo med nadrejenimi in podrejenimi, praviloma ni mogoče natančno oceniti. Vendar za kaj takega običajno niti ni nobene potrebe, saj se vsak družbeni in zgodovinski sistem izkoriščevalskega in zatiralskega gospodarstva opira na ideologijo (»misli vladajočih«), z vidika katere je videti vsaj v grobem pravičen, moralen, legitimen in razumen (če ga ni mogoče več utemeljiti z Božjo voljo). To velja seveda tudi za kapitalistično družbo, v kateri prevladuje videz, da vsakdo prejema – v obliki obresti, podjetniškega dobička, rente ali mezde – bolj ali manj to, kar mu pripada ali si zasluži glede na prispevek

¹⁵ Tovrstno stališče zagovarja Karatani (2010: 36–37), ki prototip države vidi v oblastni strukturi, ki oplenjene (za)varuje pred drugimi plenilci in z različnimi ukrepi spodbuja rast gospodarstva (kokoši, ki nosi jajca): »Zato država, da bi lahko podpirala vse več plenjenja, z redistribucijo zavaruje zemljo in reprodukcijo delovne sile ter z javnimi deli, na primer z gradnjo namakalnega sistema, zviša produktivno moč kmetijstva. Posledica tega je, da nastane videz, da država plenjenja ne podpira: prej kmetje mislijo, da so dolžni plačevati letno zaščito v zameno za fevdalčevo zaščito, in tudi trgovci mislijo, da plačujejo davek v zameno za zaščito blagovne menjave. Tako je država predstavljena kot nadrazredna 'umska' entiteta.«

svojega »produkcijskega dejavnika« (npr. kapitala, zemlje ali dela) k celotni ustvarjeni vrednosti. Izkoriščanja (prisvajanja presežne vrednosti) torej ni, plenjenje pa je omejeno na inkriminirane kršitve enostranskega gmotnega okoriščanja. Tako se distribucija dohodkov običajno prikazuje osrednjim agentom produkcije (in tako je odzrcaljena tudi v večini ekonomskih, pravnih in drugih družboslovnih refleksij). Heinrich (2013: 199–201) opozarja, da je ta ideološko sprevernjena (a vseeno družbeno veljavna in posledično objektivno, in ne le subjektivno iluzorna) zaznava predvsem rezultat prejšnje preobrazbe vrednosti delovne sile, ki jo posameznik prostovoljno proda svojemu delodajalcu, v »vrednost dela«. Če se namreč zdi, da je mezda enakovredno plačilo za opravljeno delo, potem morata preostali sestavini vrednosti (profit in renta) izvirati iz drugih dveh »produkcijskih dejavnikov«, tj. iz kapitala in zemljiške lastnine. Skratka: to, kar je dejansko le sredstvo (»pravni naslov«) za prisvajanje dela celotne proizvedene vrednosti (ali produkta), se v mistificirani obliki kaže kot njen vir. Ta problem si velja ogledati še nekoliko pozorneje.

3 Neprimerno, neprisluzeno in nezaslužno prilaščanje (moralno sporne pogodbene menjave)

Meščanska država omogoča in spodbuja vsakokratni režim kopičenja kapitala z ustreznim »sistemom regulacije«, npr. z zakonodajno, denarno, proračunsko, davčno, socialno, ekonomsko, izobraževalno in infrastrukturno politiko, ki pa jo mora vsaj do neke mere upravičiti tudi v odnosu do podrejenih razredov. Kljub temu je njena temeljna funkcija še vedno zagotavljati nedotakljivost veljavnih lastninskih upravičenj, ki jih varuje s svojim monopolom nad legitimno uporabo fizične (pri)sile (praviloma v »samo« zagroženi, po potrebi pa tudi v udejanjeni obliki), kar je, mimogrede, najbrž najbolj zgoščen opis bistva »strukturnega nasilja« (Graeber, 2017: 63–66). Meščanska pravna država vse subjekte obravnava kot zasebne lastnike, ki so formalno izenačeni (kot abstraktne entitete, ki so »enake pred zakoni«) in svobodni (s tem, kar je njihovo, lahko počnejo kar koli, razen tistega, kar jim je izrecno prepovedano). To pomeni, da je oblastno zaščiten lastnina slehernega pravnega (in političnega) subjekta, in sicer ne glede na to, kaj je njena konkretna vsebina. In še več, vsakdo mora vse druge subjekte priznavati kot zasebne lastnike, to pa implicira, da se morajo menjave med njimi (in *eo ipso* kakršno koli prisvajanje tujih dobrin) opirati na vzajemni dogovor ali pogodbo, ki ni nasledek telesnega nasilja, grožnje ali prevare. Toda celo med prostovoljno sklenjenimi sporazumi vendarle obstajajo pomembne normativne razlike.

Jasno je namreč, da vsako soglasje ni moralno ali pravno sprejemljivo, pri čemer ne mislimo samo na situacije, v kate-

rih X z orožjem ali svojo strašljivo postavo in srh vzbujajočim pogledom, ki daje vedeti, da je »vrag odnesel šalo«, od Y dobi, kar hoče imeti. Pomislimo na spolne odnose med odraslo in odrasčajočo osebo. Čeprav otrok v njih sodeluje prostovoljno, so kljub njegovemu pristanku – ki je z vidika postmoderne spolne morale načeloma ključni razlog za dopustnost raznovrstnih erotičnih praks – moralno in pravno nesprejemljivi, in sicer že zaradi strukturne asimetrije med obema udeležencema (npr. zaradi nenaključnih in neodpravljljivih razlik v osebnostnem razvoju, čustveni zrelosti, življenjskih izkušnjah, samostojnosti in tako dalje). A tudi med odraslimi je zgledno simetrično razmerje prej izjema kakor pravilo. Če bi iz tega dejstva sklepali, da so spolni odnosi med njimi večinoma (ali *in extremis* celo vselej) normativno sporni, bi bilo to najbrž neljubo pretiravanje. Zdi se, da je pomembnejše to, kolikšna je asimetrija (ali neenakost v moči, ki ima seveda različne pojavne oblike), in tudi to, ali je naključna ali načeloma neodpravljljiva. Ta težava, ki je sicer že zelo stara,¹⁶ je v zadnjem času znova priplavala na površje po zaslugi gibanja MeToo (»JazTudi«). Denimo: ali je privolitev v spolni akt (koitus) sprejemljiva, če jo eksplicitno ali implicitno izrazi oseba, ki je v razmerju do zainteresiranega moškega izrazilo, pravzaprav strukturno šibkejša? Ali je mogoče v takem primeru govoriti o spolnem nasilju in celo posilstvu? Milner (2019) ugotavlja, da je za številne pripadnice seksualnega dela gibanja MeToo asimetrija med moškimi in ženskami temeljna, neodpravljljiva in biološko utemeljena – kar se povsem sklada z znamenito Freudovo (2006: 70) hipotezo o anatomiji kot usodi –, zaradi česar zavračajo prevladujoče abstraktno pojmovanje enakosti vseh ljudi, ki je sicer tudi podlaga vplivne doktrine o človekovih pravicah. Po njihovem mnenju te apriorne neenakosti – posledice bodisi razlike v telesni moči (ali agresivnosti) bodisi

¹⁶ Pomislimo na zgodbo o Lilit. Sedláček in Tanzer (2018) opozarjata, da so hebrejski interpreti s tem mitološkim ženskim bitjem rešili protislovje v svetopisemski pripovedi o stvaritvi človeka. Ta dogodek je namreč opisan na dva precej različna načina. Najprej izvemo, da je Bog ustvaril moškega in žensko istočasno, iz iste snovi in po svoji podobi, nato pa se v kronološko drugi različici pojavi Eva, narejena iz Adamovega rebra. Kaj se je zgodilo z njegovo prvo ženo, ki jo judovski pismouki imenujejo Lilit? Po njihovem mnenju je bila ta Božja stvaritev iz drugačnega značajskega testa kakor druga, tj. Eva. Ni hotela biti ubogljiva, podložna ali zatirana in ležati spodaj med spolnim aktom. Po nizu preprirov z Adamom je slednjič pobrala šila in kopita: zapustila je tedaj edinega moškega na svetu, prostovoljno pobegnila iz rajске idile – iz konteksta maksimalne in morda celo neponovljive enakosti med spoloma – in se izneverila svojemu Stvarniku, ki je njeno izzivalno nepokorščino kajpak strogo kaznoval, in sicer tako, da je morala odslej požreti vse svoje otroke. In njenih potomcev, ki jih mora kruto umoriti, ni malo, saj jih vsak dan rodi po sto. Lik, ki ga uteleša nepokorna Lilit (ta brezkompromisna nasprotnica slehernega, še tako malenkostnega spolnega zatiranja ali poniževanja), pa je mogoče uporabiti tudi kot simbol popolnoma uravnovešene gospodarstva, v katerem je vse, kar se proizvede, sproti potrošeno.

dejstva, da je v koitusu moški tisti, ki (najpogosteje) penetrira v žensko telo (in ga *eo ipso* dominira) – ne izniči niti to, da je lahko neka ženska premožnejša, vplivnejša ali celo fizično krepkejša od konkretnega moškega. Toda če sprejmemo tovrstno pojmovanje, bi to lahko pomenilo, da je pravzaprav sleherni spolni akt moralno sporen ali bi ga morda celo bilo treba prepovedati, kar prav gotovo ni ravno razveseljiva vest, in to nikakor ne samo za moške. Po drugi strani pa Milner (2019: 183–184) opozarja na še vedno zelo razširjeno prakso obrezovanja mladih deklet (tj. pohabljanja njihovih genitalij), ki jo izvajajo predvsem starejše ženske, npr. matere, babice in tete. Tu očitno ne gre za nasilje moških nad ženskami, marveč za nadvlado odraslih oseb nad odraščajočimi.

Kritike pogodbene forme niso nikakršna novost (čeprav so v liberalnem okolju že skoraj povsem poniknile, saj se šteje, da je vzajemna privolitev najboljša možna podlaga za medčloveške odnose, in sicer tako v etičnem kakor tudi v materialnem smislu). V marksistični perspektivi je tradicionalno še zlasti sporna pogodba o delu ali zaposlitvi. Čeprav mora biti dogovor o prodaji in nakupu posameznikovih delovnih zmožnosti izraz proste volje obeh strank, je njuno razmerje kljub temu strukturno asimetrično. Šibkejša stran je namreč prisiljena prodajati svojo delovno silo, če hoče preživeti, tj. pridobiti objekt želje, ki se imenuje »denar« in ki ga potrebuje za nakup dobrin, od katerih je odvisna reprodukcija njenega življenja. Močnejšo stran, utelešeno v podobi kapitalista, pa zanimata predvsem dobiček in prisvajanje izžete presežne vrednosti, torej izkoriščanje. Lordon (2010: 36–39) zato upravičeno poudarja, da je temeljna resnica zaposlitvenega razmerja – podstat, ki je sicer lahko nadgrajena (ali diskurzivno prikrita) z zanimivostjo delovnih opravil, udeležbo pri upravljanju, relativno avtonomnim izvajanjem predpisanih nalog, uresničevanjem samega sebe, osebnostjo rastjo, prijetnim druženjem s kolegi ali obetom napredovanja – radikalna materialna heteronomija prodajalcev delovne sile (ki je družbenozgodovinski rezultat primarne akumulacije, tj. dvojne osvoboditve producentov od produkcijskih sredstev in osebne odvisnosti od tega ali onega gospodarja), zato je po njegovem mnenju na tem področju nesmiselno govoriti o »prostovoljnem suženjstvu«. Na eksistenčni odvisnosti od neizogibne prodaje lastne delovne sile (in *eo ipso* od posameznikov, ki imajo denar za plače zaposlenih, ki morajo v zameno mobilizirati svoje telesne in duševne zmožnosti v službi realizacije želja, projektov ali podjetij svojih vsakokratnih gospodarjev) temelji navsezadnje tudi prepričljivost grožnje z ekonomskimi sankcijami, ki jih ima na voljo delodajalec pri izvajanju svoje oblasti.¹⁷ S sklenitvijo pogodbe o delu vstopi delavec v raz-

merje nadrejenosti in podrejenosti, v katerem ima njegov gospodar pravico, da mu avtoritativno (in neredko avtoritarno) zapoveduje in prepoveduje (npr. določa, kdaj se mora pojaviti v službi, kaj, kako, koliko in kako hitro mora delati, kako se mora obnašati, oblačiti, urediti pričesko, jezikovno izražati in kazati svoja čustvena stanja) ter ga nadzoruje in sankcionira (nagrajuje ali kaznuje). Ta vladavina – razmerje gospodarstva, v katerem se delavec začasno odreče svoji svobodi (namreč odločanju o tem, s čim naj napolni svoj čas in kam naj usmeri svojo energijo) – zaseda glavnino budnega življenja odraslih oseb, čedalje bolj pa se – po zaslugi sodobne komunikacijske in informacijske tehnologije – preliva tudi v sfero, ki je bila še pred kratkim precej ostro ločena od službenih obveznosti. Tamás (2016: 169–171) zato ostro kritizira uradno pojmovanje, da je delo nekaj, kar spada v kraljestvo zasebnosti, trga (ponudbe in povpraševanja po človeškem »blagu«, katerega uporabna vrednost je brezplačno ustvarjanje presežne vrednosti), civilne družbe, pogodbenih razmerij in prostovoljnih povezovanj: »Socializem ni nič drugega kot poskus narediti to zasebno zadevo javno, preobraziti ekonomijo v politiko, zato je velikanska herezija. Prebiti ločnice med javnim in zasebnim, pogodbo in zakonom, obveznim in prostovoljnim, gospodarstvom in političnim odločanjem bi pomenilo izbrisati buržoazno idejo svobode. Prav tako bi pomenilo prelomiti enotnost naroda, s tem da bi pokazali, da ne obstaja zgolj *en* javni interes, temveč sta – vsaj – *dva*.«

Plačano delo je v neoliberalnem kapitalizmu, zaznamovanem s posplošeno negotovostjo, krhkostjo in prožnostjo zaposlitev, običajno dojeto kot blagoslov ali privilegij, za katerega se je treba boriti in se ga hvaležno (če že ne goreče in navdušeno) oklepiti, zlasti če pomislimo na vrtoglavo obsežen rezervoar globalne delovne sile in na grožnjo nadomeščanja človeških delavcev ne več samo z »neumnimi«, marveč čedalje bolj tudi s »pametnimi« stroji (ali umetno inteligenco). Zares, mezno delo vsekakor ni nekaj, ob kar bi se spodobilo spotikati, se nad tem zmrhovati ali to obžalovati, npr. zaradi prenizkega plačila, slabih delovnih razmer, pretiranih obremenitev, predolgih delavnikov, nepopustljivih pritiskov konkurence, arogantnih vodij ali neprijetnih sodelavcev, saj si v primeru, da ga izgubiš, tako rekoč brez vsega. Kljub temu pa je vsaj čudno, da se v javni sferi pomenljivo redko pojavijo dvomi o legitimnosti zasebne ekonomske in finančne oblasti ali moči (*power*). Zakaj naj bi bilo normalno, da imajo pričakovanja delničarjev prednost pred interesi delavcev? Zakaj so sploh upravičeni do dela dobička? Zakaj je izdelek, ki ga ustvarijo delavci, izključna last delodajalca? Zakaj ima lastnik

in delojemalcem: »Tudi ko pogodba o delu uspešno prestane vse pravne in ekonomske preizkuse, ni njena globlja struktura nič drugega kot goljufija. Razlika med poštenim delodajalcem in prevarantom je v stopnji, ne v vrsti dejanja. Delodajalec-tat razkriva resnično naravo zakonite zaposlitve.«

¹⁷ Milner (2019: 176) priznava, da je lahko pogodba o delu v izjemnih primerih tudi pravična, kar pa ne zmanjšuje strukturne enakosti, ki označuje kapitalistično razmerje med delodajalcem

podjetja pravico, meni nič tebi nič, preseliti proizvodnjo v tuje kraje ali se celo odločiti, da jo ukine, če oceni, da zanj ni več dovolj dobičkonosna? Odsotnost tovrstnih vprašanj je mogoče interpretirati kot znamenje normalizacije, rutinizacije ali naturalizacije družbenoekonomskih struktur in medčloveških razmerij. Bourdieu (2000: 181) trdi, da vsaj na prvi pogled presenetljivo spriznanjenje ljudi z očitno krivičnim, izkoriščevalskim, plenilskim in zatiralskim (političnim, pravnim in ekonomskim) sistemom ni toliko posledica ponotranjenja vladajoče ideologije ali vztrajne propagandne masaže (za katero so odgovorni družinski, izobraževalni in medijski aparati), ampak je bolj učinek preproste dejstvenosti (»tako pač je«) družbenega sveta, v katerem posamezniki delujejo (navadno v skladu z racionalnostjo, ki se od njih pričakuje v specifičnih okoliščinah, razmerjih in položajih). Po njegovem mnenju je namreč od vseh oblik »prikritega prepričevanja« še najbolj neusmiljena tista, ki jo izvaja obstoječi »red stvari«, na katerega se človek sčasoma navadi in se mu prilagodi, še posebno če meni, da alternative ni na vidiku ali da je nasprotnik nepremagljiv. A težave kljub temu ostajajo (in se celo množijo in zaostrejujejo), in to ravno po zaslugi aktivne in pasivne kolaboracije nepreštevne armade podrejenih, vdanih v usodo in prepričanih, da so – navkljub številčni premoči in družbeni koristnosti ali celo nepogrešljivosti del, ki jih opravljajo – preveč ubogi in nebogljani, da bi vrgli iz sedla vladajočo manjšino bogatašev, ki se iz njih čedalje bolj brezsravno norčujejo.¹⁸ Zato je dominantni »red stvari« (vključno z reificiranimi človeškimi bitji in družbenimi razmerji) še vedno treba preizpraševati, tudi če se nam pri tem ne posreči najti optimalnih odgovorov.

Težava je tudi, da so številni ključni političnoekonomski pojmi preprosto zdrsnili v pozabo, npr. razloček med prislužnim (*earned*) in neprislužnim (*unearned*) dohodkom, na katerega opozarja Sayer (2017). Prva vrsta dohodka je to, kar dobijo (samo)zaposleni – v obliki plače, mezde ali plačila – v zameno za svoj delovni prispevek k produkciji dobrin ali storitev, ki jih drugi potrebujejo ali želijo. Ključno je predvsem to, da posameznik sodeluje pri ustvarjanju neke uporabne vrednosti (= zadovoljevanju neke družbene potrebe), saj je »delati« mogoče tudi tako, da denar zgolj črpaš od drugih. Prislužni dohodek pa ni nujno tudi zaslužen (*deserved*) ali pravično odmerjen. »Zasluženost« je sicer notorično kontroverzen pojem, ki je običajno opredeljen glede na posameznikove subjektivne lastnosti ali v odvisnosti od »družbene«

koristnosti njegovega delovnega prispevka. A obe merili sta pravzaprav zelo problematični. Denimo: ali si je X upravičen pripisovati zasluge za prvine, ki so rezultat genske loterije (npr. za lepoto, erotično privlačnost, telesno moč ali zmogljivost, barvo kože, spol, zdravje, temperament, to ali ono obliko inteligence ali nadarjenosti in tako dalje), za stimulatívno družinsko okolje (starševsko ljubezen, skrb, vzgojo in podporo), za kulturno dediščino, ki jo je posrkal s podružbljanjem in izobraževanjem, za zgodovinski čas in političnoekonomski prostor, v katerem gnezdi njegovo popotovanje od rojstva do smrti, za prevladujoče kulturne vrednote, zaradi katerih so nekateri občudovani, spoštovani in gmotno nagrajevani, drugi pa ostajajo prezrti, podcenjeni ali prezirani? In tako dalje. Vidimo torej, da je pravzaprav le malo reči, za katere bi lahko rekli, da smo mi tisti, ki smo zanje »zaslužni« (in ki bi jih bilo treba upoštevati, ko se po tem merilu izračunava denarni ustreznik našega delovnega prispevka).¹⁹ A težav še ni konec. Skrajno vprašljivo je tudi, kako naj bi sploh (iz)merili prispevke različnih delovnih opravil (ali poklicev) k družbeni ali skupni blaginji. Kdo daje več in koliko naj znaša ta presežek: delavec za tekočim trakom, kmet, graditelj stanovanjskega objekta, zdravnik, medicinska sestra, policist, sodnik, korporacijski pravnik, strokovnjak za »optimizacijo« plačila davkov, advokat, pek, kriminolog, izdelovalec razkošne jahte, novinar, državni uradnik, menedžer (tj. birokrat v zasebnem sektorju), farmacevt, učitelj, inženir, umetnik, zdravnik, arhitekt, oblikovalec, obrtnik, smetar in tako dalje? Problematično je tudi, da o tem, kaj (naj) se proizvaja, večinoma odloča profitna »logika« konkurenčnega trga,²⁰ npr. plačilno sposobno povpraševanje (ne pa realno obstoječe in politično priznane potrebe ljudi). Sedláček in Tanzer (2018: 32–33) poudarjata, da se kapitalistično gospodarstvo običajno ne ukvarja s tem, kako osrečiti človeška bitja, ki jih trpinčijo lakota, neustrezna prehrana, ozdravljive bolezni, slabe bivanjske razmere ali napor, stresno, predolgo in nezdravo garanje, ampak predvsem s tem, kako »prehranjevati site«, prebujati in ohranjati »neobstoječo lakoto« (stalna občutja subjektivnega pomanjkanja, nezadostnosti ali neprimernosti) ali pripraviti potrošnike do

¹⁸ Primerov cinične bogataške arogance je mnogo. Nemara najočitnejši je sistematično izogibanje plačevanju davčnih obveznosti, ki ga – s posredniško močjo dobro plačanih bančnih, pravnih, knjigovodskih in drugih strokovnjakov – omogoča svetovno omrežje davčnih oaz in tako imenovanih offshore finančnih središč (z režimi nizke ali ničelne obdavčitve), v katerih se po oceni Oxfama (2016: 7) skriva približno 7,6 bilijona ameriških dolarjev.

¹⁹ Cilj teorije pravičnosti (kot »poštenosti«), ki jo je izdelal Rawls (1989), je kar najbolj zmanjšati krivice, ki so posledica vplivanja raznovrstnih naključij (sreče in smole v posameznikovem življenju) na družbeno porazdelitev nagrad in kazni. Jasno pa je, da številnih posledic bioloških in socialnih kontingenc ni mogoče niti preprečiti, niti predrugačiti, niti omiliti.

²⁰ Fischbach (2019: 47) opozarja, da obstoječi trg ni »svobodni«, temveč je kapitalistični, tj. »trg, podvržen ukazu maksimizacije zasebnega dobička in večanju vrednosti«. Z drugimi besedami: to nikakor ni trg, ki zagotavlja »svobodo proizvajanje in menjave«. Poleg tega pa prav ta tip ekonomske ureditve (in družbene organizacije) omogoča, da si peščica ljudi, prilašča kolektivno proizvedena bogastva (materialne, kulturne in duhovne vire, ki so rezultat skupnega dela človeštva).

tega, da bodo pogoltno pokupili (»pojedli«) čim več proizvedenega blaga, ki se »znajde na mizi«. ²¹ Poleg tega je treba upoštevati, da je trg, ki je utemeljen na ločenosti zasebnih podjetij, ki tekmujejo drugo z drugim (in si prizadevajo svoje nasprotnike čim bolj agresivno in brezobzirno prekašati), neosebna entiteta (in torej brez zavesti, volje in odgovornosti za rezultate »iger«, ki potekajo na njem), ki s cenovnimi mehanizmi ekonomskim subjektom le kaže, kaj naj delajo v svojem lastnem interesu, medtem ko bo za skupno dobro samodejno poskrbela »nevidna roka« Previdnosti. Zato je nesmiselno grajati trg, če menimo, da ne zagotavlja »socialne pravičnosti« in ne poskrbi za pošteno izravnavo med posameznikovimi delovnimi dosežki (trudom, zmogljivostjo, spretnostjo ali drugimi osebnimi »zaslugami«) in gmotnimi nagradami. To namreč nikakor ni njegova vloga. Ellemers (2017: 168–170) opozarja na Hayekovo prepričanje, da je ljudsko verovanje v povezavo med delom in plačilom (npr. v tem smislu, da je osebni uspeh odvisen od lastne prizadevnosti) po eni strani res koristno, ker posameznike motivira, da se trudijo ter krepijo svoje zmožnosti in sposobnosti, po drugi strani pa je tudi nevarno, saj se nujno in sistematično sramoti pred družbeno resničnostjo, kar vzbuja frustracije, zagrenjenost in dvome o legitimnosti kapitalistične ureditve. Gromozanske razlike v dohodkih še najbolj odsevajo hierarhijo družbene moči in nanjo pripetega »ugleda« (ali statusa, ki se opira na pripadnost »eliti«). Smešno bi bilo trditi, da je vrtoglavi dvig menedžerskih plač v zadnjih desetletjih posledica čudežnega povečanja njihove genialnosti, večščin, ustvarjalnosti ali družbene odgovornosti, ne pa odblesk pohlepa, ki ga Sloterdijk (2009: 290) opredeli kot »afektivno zapolnitev ontološke predpostavke, da je mogoče ohraniti trajno asimetrijo med dajanjem in jemanjem«. Po njegovem mnenju je v neoliberalni družbi individualni uspeh pravzaprav sopomenka za to, da se akter-

ju posreči, da za svoje dosežke ali – če ti nemara umanjajo – za svojo golo »eminentno« (ali aristokratsko) bit in celo le za svojo fizično pojavnost (*beautiful look*) prejema prevelike odmerke materialnih nagrad. Za nameček pa »kronično pre-nagrajevani« privilegiranci pogosto razvijejo zavidljivo sposobnost, da to, kar prejemajo v relativno stabilizirani obliki, dojemajo in upravičujejo kot povsem ustrezno, celo pravično odmerjen »tribut za svoje dosežke«.

Kakor koli že, Sayer (2017: 47–49) meni, da so moralno še najbolj sporni »neprisluženi« (*unearned*) dohodki, ki so kajpak tudi vse prej kakor zasluženi (*deserved*). Zakaj? Odgovor se ne skriva daleč. Gre namreč za dohodek, ki ni pogojen s posameznikovim delovnim prispevkom k produkciji nečesa koristnega za ljudi (npr. stanovanja, hrane, pohištva, oskrbe z energijo, obleke ali izobraževalne, zdravstvene, varnostne ali komunalne storitve), marveč temelji na ekstrakciji denarja, ki jo izvajajo tisti, ki nadzorujejo neko dobrino (*asset*), ki je drugi nimajo, a jo vseeno potrebujejo ali želijo, lastniki pa jim (v vlogi rentnikov) uporabo zaračunavajo. Tovrstni nezasluženi dohodki torej izvirajo iz že obstoječega, ustvarjenega, pridobljenega ali proizvedenega premoženja (npr. zemlje, denarja, tehnologije, zgradbe ali stanovanja), neenake porazdelitve virov in – kar je ključno – lastninske pravice (ki zasebniku dopušča, da s tem, kar je njegovo, počne, kar hoče, izvzemši eksplicitno prepovedane reči), ki jo politična oblast daje ali priznava in varuje s svojo monopolizirano »legitimno« silo (kar je evfemizem za možnost, da se v primeru resnejše kršitve pokliče na pomoč uniformirane birokrate z orožjem). Sayer (2017) posedovanje dobrin, ki jih imetnik ne uporablja neposredno (npr. kot delovni pripomoček ali bivališče, ki je njegov dom), ampak izključno za izžemanje dohodka, ki ga s produktivnim delom ustvarijo drugi, označi s pojmom »nelastnina«. Opraviti imamo namreč z golo, razgaljeno lastnino, ki »kot taka« ničesar ne proizvaja, kljub temu pa lastniku omogoča udobno in pogosto izjemno donosno črpanje vrednosti, ki je sicer plod dela drugih oseb (zato lahko čudežno bogati celo med spanjem). Tovrstno (plenilsko) okoriščanje ni rezultat goljufije, saj je politično in pravno dopustno, ne nazadnje pa se opira tudi na »zdravorazumsko« moralno, z vidika katere je videti kot primerno, upravičeno, neredko celo pošteno plačilo lastniku, ki blagovoli uporabniku dati na razpolago neko svojo dobrino. Najbrž najočitnejši primerek nezaslužene dohodka, ki ni prislužen s produktivnim delom, je renta, ki ima različne pojavnne oblike (npr. zemljiško, stanovanjsko in intelektualno), vključno z denarno, tj. obrestmi, ki jih mora dolžnik plačati upniku. Posojanje denarja z obrestmi, ki se je svoj čas imenovalo odušstvo (in je bilo v preteklosti pogosto prepovedano, v krščanski optiki pa ožigosano kot zelo grešna pridobitniška praksa), je sicer temeljno gonilo kapitalističnega gospodarstva. Lazzarato (2012: 23) trdi, da je kredit celo najučinkovitejše orodje izkoriščanja (plenjenja presežne

²¹ Zaželeno je tudi, da se privilegirani udeleženci »velikega žretja« ne zavedajo, da je njihov visokostorilnostni hedonizem pravzaprav sadističen, saj predpostavlja sistematično trpljenje ljudi, brezobzirno mučenih z napornim, stresnim, umazanim, dolgotrajnim in enoličnim garanjem (v nepreštevih znojilnicah in drugih srhljivo organiziranih delovnih taboriščih globaliziranega gospodarstva), in živali, ki so uporabljene za industrijsko izdelavo hrane in oblačilnih predmetov (ali pa le za zabavo in kratkočasenje). Toda sadizem se ne zaustavi pred vrati ekonomsko razvitih družb, v katerih je – ne glede na bogato založene trgovine, poplavo priročnikov za samopomoč, množstvo terapevtov in raznoliko spiritualno ponudbo – ogromno ljudi, ki trpijo zaradi utrujenosti, izčrpanosti, depresije ali zbledelega »življenjskega smisla« in ki svoje težave blažijo s komercialnimi, medicinskimi ali nezakonitimi psihofarmakovnimi substancami. Ni pa jim dopuščeno, da bi umrli na lep (neboleč, nagel in zanesljiv) način po lastni izbiri, če odmislimo države, ki so sicer legalizirale evtanazijo, vendar le pod skrajno strogimi pogoji. Zakaj (in komu na čast) mora človek, ki bi rad umrl, potrpežljivo čakati, da bo zbolel na smrt in dobil dovoljenje zdravnikov, da bi potem le smel dostojno zapustiti ta svet?

vrednosti), kar se jih je ljudem doslej posrečilo domisliti, saj omogoča, da si »nekateri zgolj s proizvodanjem papirja prilastijo delo in bogastvo drugih«. Zadolženost, ki se je v neoliberalnem obdobju izjemno povečala tako rekoč na vseh ravneh, ni le mehanizem discipliniranja ali nadziranja fizičnih oseb (npr. študenta, ki s posojilom plača šolnino, ali posameznika, ki ima hipoteko na stanovanjskem objektu), ampak je tudi sredstvo za izsiljevanje, siromašenje in razlašanje nacionalnih držav, ki so v zameno za reprogramiranje starih ali naje-manje novih kreditov prisiljene razprodati skupno premoženje, privatizirati javne storitve, oklestiti proračunske izdatke, sprejeti stroge, boleče varčevalne ukrepe in se prepustiti na milost in nemilost tujemu kapitalu in blagu. Glavne preostale oblike nezaslužnega pridobitništva so še: a) dohodek, ki temelji le na zasebni lastni produkcijskih sredstev in proizvedenega blaga (ter na obstoju človeških bitij, ki morajo za preživetje prodajati svojo delovno silo in so strukturno odvisna od razreda kapitalistov); b) dividenda (izplačilo delničarju); c) dediščina; č) zaslužki, ki izvirajo iz špekulacij (npr. s cenami nepremičnin, valut ali vrednostnih papirjev); d) provizije (*value-skimming*), ki jih zaračunajo posredniki pri sklepanju finančnih poslov (npr. prevzemov, spojitve ali razkosanj podjetij) in strokovnjaki, ki strankam omogočijo »optimizacijo« plačevanja davkov. Sayer (2017) opozarja, da se številni viri nezaslužnih dohodkov upravičujejo tako, da so prikazani kot naložbe, ki pomenijo svojevrstno odrekanje lastnikov (in ne trošenje, zapravljanje, veseljačenje ali uživanje). Toda razlikovati je treba med naložbami, ki so usmerjene v ustvarjanje bogastva (produkcijo uporabnih vrednosti), in »naložbami«, katerih cilj je le parazitska ekstrakcija vrednosti. Po njegovem mnenju neupoštevanje tega razločka ni toliko posledica želje plenilcev po zavajanju ljudi, ampak je bolj rezultat ignorance in dejstva, da gre v kapitalističnem sistemu koristljubnim ekonomskim subjektom predvsem za dobiček, pri čemer je zanje vseeno, ali jim denar (pri)curlja iz produkcije blaga ali iz »nelastnine«.

Harvey (2012) ugotavlja, da so rezultati neoliberalne politike – če odmislimo znižanje in nadzorovaje inflacije, spektakularen napredek nekaterih geografsko omejenih območij (vendar v škodo nepregledne množice nekonkurenčnih poražencev politično režirane globalizacije) in silno okrepitev razredne moči vladajočih elit – pravzaprav porazni: svetovna gospodarska rast se je v primerjavi s šestdesetimi leti prejšnjega stoletja znižala (delež revnega prebivalstva se je res zmanjšal, a predvsem zaradi izboljšane položaja v Indiji in na Kitajskem). Po njegovem mnenju je najpomembnejši dosežek neoliberalnega kapitalizma premik od ustvarjanja bogastva in dohodka v njenem prerazdeljevanju, in sicer s procesom, ki ga imenuje »akumulacija z razlašanjem«. Značilnosti tega procesa so: a) prilastanje »skupnega«, denimo zemljišč (pogosto v povezavi z nasilnim izgonom ali preseljevanjem

kmečkega prebivalstva), naravnih virov (nafte, zemeljskega plina, vode, rudnin in gozdov), genskih zalog (»biološko piratstvo«) in kulturne ali zgodovinske dediščine; b) privatizacija državnega premoženja in poblagovljenje javnih storitev, npr. na področju zdravstva, izobraževanja, pokojninskega sistema, oskrbe z energijo, komunalnih dejavnosti, telekomunikacij, transporta, znanstvenega raziskovanja, upravljanja zaporov, policijskih dejavnosti in celo vojskovanja (ki so ga v Iraku deloma prenesli na »zasebne pogodbenike«); c) pridobivanje rente, ki jo omogočajo patenti in razbohotene pravice intelektualne lastnine; č) okoriščanje s špekulacijami, plenjenjem, prevarami in drugimi oblikami prisvajanja vrednosti, ki jih izvaja deregulirani finančni aparat; d) uporaba posojilnega sistema in dolžniških kriz (ali »pasti«) za vsiljevanje programa strukturnega prilagajanja in za neprekinjeno pretakanje denarja iz revnih držav v bogata središča (za kar je doslej pogosto poskrbel trojček, ki ga sestavljajo finančno ministrstvo ZDA, Wall Street in Mednarodni denarni sklad); e) državno preusmerjanje premoženja od nižjih razredov k višjim, denimo z ukrepi, kot so redčenje izdatkov, ki sestavljajo »družbeno mezdo«, zniževanje davkov za bogataše in podjetja, darežljivo reševanje propadlih bank in zavarovalnic, raznovrstno posredno ali neposredno subvencioniranje korporacij, zagotavljanje cenene, prožne in krotke delovne sile, zniževanje ekoloških standardov in represivno zatiranje ali brzdanje opozicijskih gibanj. Supiot (2013) poudarja, da se socialne pravice zaradi privatizacije države blaginje (tj. plenitve solidarnostnih mehanizmov) zgoščajo ravno pri tistih, ki jih najmanj potrebujejo (tako da postanejo močni glavni prejemniki ugodnosti, katerih prvotni namen je bil izboljšati položaj šibkih), kar je povsem v skladu z razvpito maksimo iz Evangelija po Mateju: vsakomur, ki ima, se bo dalo in bo imel obilo, tistemu pa, ki nima, se bo vzelo tudi to, kar še ima. Po drugi strani pa opozarja, da so egoizem, cinizem in pogoltnost pripadnikov ekonomskih elit precej nalezljivi, še zlasti težnja po »maksimiranju lastnih koristi«, ne oziraje se na škodo, trpljenje in bridko usodo nekonkurenčnih in neuspešnih poražencev, ki morajo nositi najtežja bremena prizadevanj po povečevanju učinkovitosti, produktivnosti in inovativnosti, izboljševanju kakovosti in zniževanju stroškov.

4 Sklepne pripombe

Konvencionalni premoženjski kriminal ni le posledica ekonomskih težav, npr. relativnih prikrajšanj, brezposelnosti, odsotnosti sprejemljivih zaposlitvenih možnosti, zadolženosti ali potrebe po preživetju.²² Poganjajo ga še drugi dejavniki,

²² Z ekonomskimi težavami je seveda povezano tudi nasilje in to ne le na področju konvencionalne organizirane kriminalitete (oskrbe s prepovedanimi dobrinami in storitvami), kjer se spori ne morejo

zlasti želja po izstopanju – čeprav »le« po zaslugi nakupa neke prestižne dobrine (in ne sodelovanja pri njeni izdelavi) – iz množice brezimnih ali nevidnih človeških bitij ter želja po pridobitvi pozitivne pozornosti, spoštovanja, občudovanja, naklonjenosti in morda tudi ljubezni izbranega objekta spolnega poželenja, in sicer v razmerah ostrih, surovih, »volčjih« konkurenčnih bojov, v katerih je to, ali bo posameznik (trajni ali vsaj začasni) zmagovalec ali poraženec, pogosto odvisno predvsem od njegove agresivnosti, brezobzirnosti, hladnokrvne ali ravnodušne preračunljivosti in »psihopatske« zmožnosti sistematičnega ignoriranja stisk, ki jih neposredno ali posredno povzroča pri drugih. Ni težko videti, zakaj so tativine, ropi, vlomi in goljufije, s katerimi se večinoma ukvarja kazenskopравни sistem, moralno napačni. Storilci si namreč postrežejo z nečim, kar ni njihovo, in v zameno ne dajo nič, če seveda odmislimo morebitne telesne poškodbe, ki so plod uporabe nasilja, razdejana stanovanja in duševne travme, ki neredko še dolgo preganjajo njihove žrtve. Po drugi strani pa so ravno raznovrstne oblike zakonitega in bolj ali manj sofisticiranega plenjenja glavni mehanizem bogatenja, ki je resnično vredno tega poimenovanja. Merrifield (2016: 151–152) tipičnega akterja tovrstnega okoriščanja opiše z besedo »zajedavec« (s katero se sicer označujejo organizmi, ki se hranijo – v slogu nepovabljenega jedca v gostilni, ki svojega obeda ne plača – z večjim »gostiteljem«). Zajedavci si vsepovsod po svetu prisvajajo skupno bogastvo, od znotraj razjedajo družbeno tkivo, ljudem jemljejo premoženje in dohodke, se nagrajujejo z astronomskimi plačami, provizijami in honorarji, služijo z neproduktivnimi dejavnostmi, pobirajo najemnine in druge oblike rent (v zameno za uporabo njihove razrednomonopolne lastnine), zemljišča in stanovanjske objekte obravnavajo kot finančne ali špekulativne dobrine (obliko fiktivnega kapitala), igrajo na srečo na borznih trgih in tako dalje. Za nameček pa se še mojrsko (ali ustvarjalno) izogibajo plačevanju davčnih obveznosti. Zakaj to počnejo? Predvsem zato, ker lahko; pred seboj nimajo omembe vredne normativne ali politične ovire, pa tudi svoj čas oprijemljiv strah pred revolucionarno razlastitvijo njihovega nezaslužnega imetja se je že dodobra razblinil. To ni ravno presenečenje. Bogataši imajo v svojih rokah mogočna samozaščitna sredstva, kot so možnost pobeга ali stavke kapitala, obstoj varnih in gostoljubnih

---

reševati pred sodišči. Če sta finančna uspešnost in ustrežno potrošniško zasnovan »lifestyle« pogoj *sine qua non* za posameznikovo priznanje, samospoštovanje in integracijo v skupnost (ali družbeni mainstream), potem se lahko nekdo, ki je ujet v živi pesek gmotnih prikrasjanj – ali relativne revščine, na katero se pripenja to sramota, ponižanja, obrobnost in izključenost –, na doživete »socialne bolečine« odzove tudi z nasiljem in bojem. Bauer (2008: 61–62) opozarja na študije, ki so pokazale, da nasilje – pri otrocih, mladostnikih in odraslih – nastopi predvsem tedaj, ko »osebam grozi, da bodo izgubile pomembne zveze, ali če jih kakšna skupnost noče sprejeti ali jih zavrže«.

zatočišč,²³ kjer bodo vselej dobrodošli v primeru take ali drugačne nevarnosti, bataljoni lobistov, ki skrbijo za varovanje in promocijo njihovih interesov, nevladne organizacije, kulturne institucije in politične stranke, ki so odvisne od njihovega sponzoriranja, lastniški ali oglaševalski nadzor nad osrednjimi mediji, financiranje poslovnih šol, znanstvenih institucij in propagandnih kampanj, nakup uslug vrhunskih pravnih, knjigovodskih, bančnih in drugih strokovnjakov, elitne šole za otroke, zasebne varnostne službe, močan občutek medsebojne povezanosti in solidarnosti, nudenje sanjskih zaslužkov ali služb državnim funkcionarjem in uradnikom in tako dalje. Sayer (2017: 54) opozarja, da je za razumevanje družbene moči, ki izvira iz zasebnega bogastva, nujno upoštevati tudi »zlato pravilo«: tisti, ki imajo »zlato« (= denar), običajno postavljajo tudi pravila »igre«. To sicer ni neka skrbno varovana skrivnost, a morda je še zanimivejše dejstvo, da vladani moralne in pravne norme običajno jemljejo mnogo resneje kakor vladajoči, ki jim jih nalagajo.

Pravila so fikcije, »namišljena realnost« (Harari, 2015), ki se ohranja »le« v kolektivni domišljiji, verovanju in komunikaciji, v zadnji instanci pa njeno verodostojnost zagotavljajo – vsekakor ne ravno bajno plačani – posamezniki, ki so v imenu države pripravljeni uporabiti sredstva prisile. Pravila so torej vselej človeške tvorbe in so zato krhka, relativna in spremenljiva, kljub temu pa oblikujejo temeljne strukture (npr. sistem lastninskih pravic), v katerih poteka gospodarsko in družbeno življenje. Zato je, milo rečeno, čudno, da so kritike neoliberalizma redko naslovljene na veljavno normativno ureditev. Zanimivo je tudi, da ima besedna zveza »pravna država« prej pozitivno kakor negativno konotacijo, čeprav ravno ta entiteta dopušča, omogoča in spodbuja večino škodljivih, iracionalnih in krivičnih pojavov, ki ljudi navadno najbolj motijo ali priza-

²³ Merrifield (2016: 154–155) ugotavlja, da so leta 2011, na vrhuncu krize v evroobmočju, perverzno bogati posamezniki iz Grčije in Italije, ki sta se znašli v epicentru kataklizme, v strahu pred finančno izgubo svojo gotovino iz evrov preusmerili na londonski nepremičninski trg in nakupili nepremičnine v vrednosti 400 milijonov funtov. Leto pozneje je vroči denar (in to le gotovina) iz Kitajske, Singapurja in Indije v Londonu kupil nepremičnine v vrednosti 83 milijard funtov. V tem mestu, ki je zaradi blagega obdavljevanja in šibke regulacije zelo mikavno za bogataše, ima 20 milijonov funtov vredno hišo tudi Mike Bloomberg, nekdanji župan New Yorka. Andrejevič (2020: 154–155) opozarja še na druge oblike reševanja »stanovanjske težave« najpremožnejših. Številni milijarderji, ki so obogateli z razvojem sodobne informacijske tehnologije, gradijo utrdbne na Novi Zelandiji in kupujejo opuščena skladišča izstrelkov, ki jih potem predelajo v podzemne bunkerje – kot pribežališče za primer socialne revolucije, ekološke katastrofe ali ekonomskega razsula. Četudi v javnosti radi širijo optimističen evangelij skorajšnje postpolitične, tržno utemeljene in z avtomatiziranimi mediji podprte harmonizacije interesov, je videti, da sami le niso tako trdno prepričani o nujnem srečnem koncu tehnološko gnanega kapitalizma.

devajo. Morda je razlog to, da so nacionalni pravni sistemi v današnjem času postavljeni v razmerja konkurence (kot oblike svojevrstne »naravne selekcije«), saj so države prisiljene tekMOVATI v zagotavljanju čim ugodnejših priložnosti za donosno poslovanje kapitalističnih podjetij, to pa je cilj, ki se mu mora podrediti vse drugo (vključno z očitno zastarelim pojmovanjem prava kot »umetnosti« zagotavljanja socialne pravičnosti). Stanje, v katerem je svetovni trg (prosto gibanje kapitala in blaga) vrhovni mehanizem regulacije in v katerem so vsi posamezniki, podjetja in ozemelske enote (države, regije in mesta) prisiljeni v konkurenčno in storilnostno dirko (ter v mrzlično razvijanje lastnih »primerjalnih prednosti«), ki nima ne konca ne kraja, je gotovo pisano na kožo najbogatejšim in privilegiranim (tj. vladajočim razredom); za ideološki nameček pa je to neprekinjeno norenje (preračunljivo in koristljivo odzivanje na kvantificirane signale) cinično izenačeno z nepopisno individualno svobodo. A težava ni le to, da so človeška bitja in naravni viri *eo ipso* degradirani na raven golih sredstev. Morda je še huje to, da zasebno bogastvo – in način življenja, ki ga omogoča njegovim lastnikom in njihovim prisklednikom – še vedno deluje kot izjemno učinkovit propagandni magnet, ki priteguje dnevno sanjarjenje, prizadevanja in konkretne – npr. odobravane, dopuščene, tolerirane in nedovoljene – človeške prakse, sploh če (ali dokler) prevladuje prepričanje, da je ta nagrada vseh nagrad (vsaj »načeloma«) dostopna za vse, ki se želijo katapultirati v tostranski paradiž, ali da bo neustavljiva plima blaginje prej ali slej samodejno dvignila vse čolne in osrečila celo potrpežljivo čakajoče na neslavnem vznožju družbene piramide. Zato se šteje, da je najpametneje državno, družinsko in individualno politiko usmeriti v dohitevanje najrazvitejših in se čim prej (ali čim bolj) približati idealu bogataških oaz (ki so si globalno pomenljivo podobne ne glede na geografsko lokacijo). Vabljuje podobe zahodnega potrošniškega standarda – in nanje pripete želje po boljših avtomobilih, prikupnejših oblačilih, udobnejših sedežnih garniturah, dišečem toaletnem papirju ali živobarvnih zobnih ščetkah – so zrušile režime realnega socializma (in »ljudske« demokracije) kakor hišice iz kart, posameznike iz tretjega sveta, ki so dokončno izgubili upanje v razvojne zmožnosti matičnih držav, pa so poglne na tvegano pot v to ali ono trdnjavo izobilja. Zdi se, da je najpomembnejša zmaga vladajočih to, da so bleščeci gmotni označevalci njihovega privilegiranega položaja dojeti kot univerzalno merilo za presojo več- in manjvrednosti človeških bitij. Če denar postane glavno merilo za odmerjanje statusa v družbi, potem je najbrž najbolj racionalno, da si ga posameznik prizadeva tako in drugače nabrati čim več.²⁴ Neoliberalna

kultura tržne atome poziva, naj to nalogo opravljajo vsak zase. A tudi morebitno kolektivno delovanje, ki se politično omeji na redistribucijo bogastva, ne pa tudi na njegovo redefinicijo in odpravo profitno usmerjene produkcije, ki ga ustvarja, je še vedno ujeto v strukturni *status quo*. Bauman (2016: 211) opozarja, da je kapitalizem prva univerzalna civilizacija, ki je »še posebno neprimerna za univerzalizacijo«, saj je po svoji naravi »otoška oblika življenja«, ki se obnavlja s poglobljanjem družbenoekonomskih neenakosti: »Moderna ne zmore preživeti prihoda enakosti. Moderna je v endemičnem in organskem vidiku parazitska oblika družbene ureditve, ki s svojim parazitskim delovanjem preneha šele takrat, ko gostiteljskemu organizmu izsesa vse življenjske sokove.« Ali bo na njen konec resnično treba vdano in potrpežljivo čakati prav do te skrajne razvojne točke?

Literatura

1. Andrejevic, M. (2020). *Automated media*. New York: Routledge.
2. Barak, G. (2017). *Unchecked corporate power. Why the crimes of multinational corporations are routinized away and what we can do about it*. London: Routledge.
3. Bauer, J. (2008). *Princip človeškosti*. Ljubljana: Študentska založba.
4. Bauman, Z. (2016). *Postmoderna etika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
5. Beccaria, C. (2002). *O zločinih in kaznih*. Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
6. Bembič, B. (2012). *Kapitalizem v prehodih. Politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Sophia.
7. Bourdieu, P. (2000). *Pascalian meditations*. Cambridge: Polity.
8. Boutellier, H. (2000). *Crime and morality. The significance of criminal justice in post-modern culture*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
9. Carrier, J. G. (2017). Economic wrong and economic debate in the neoliberal era. V D. Whyte in J. Wiegatz (ur.), *Neoliberalism and the moral economy of fraud* (str. 17–30). New York: Routledge.
10. Durkheim, É. (2006). *Suicide. A study in sociology*. Oxon: Routledge.
11. Eagleton, T. (2013). *Zakaj je imel Marx prav*. Ljubljana: Modrijan.
12. Ellemers, S. (2017). *Svoboda in ekonomija. Teorija civilne družbe po Heglu*. Ljubljana: Sophia.
13. Fischbach, F. (2019). *Kaj je socialistična vlada? Kar je živo in kar je mrtvo v socializmu*. Ljubljana: Krtina.
14. Foucault, M. (1984). *Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.

in rezultatov družbeno uravnane ali načrtovane produkcije) že v dobršni meri nadomestila identitetna politika, namreč najrazličnejše in tudi najskrajnejše oblike partikularizma, »etničizma« (Tamas, 2016), »novega« nacionalizma, verskega fundamentalizma ali obnovljenega konservativizma. Supiot (2013: 75) v vehementnem uveljavljanju posameznikove religije, etnične pripadnosti, barve kože (»rase«), spola ali spolne usmerjenosti vidi odziv ljudi na stanje, v katerem postanejo negotovost, fleksibilnost in prepuščenost samemu sebi za večino vodilna življenjska načela.

²⁴ Sloterdijk (2009: 291) napoveduje, da se bo »zadnja razredna razcepljenost« v kapitalizmu utrdila v obliki prepada med pretirano nagrajevanimi in normalno ali slabo plačanimi posamezniki (»ljudstvom«). Zdi se, da utegne imeti prav, sploh če upoštevamo, da je tradicionalne delavske boje za socialno pravičnost (tj. za skrajšanje delovnega časa ter enakomerno porazdelitev bremen

15. Freud, S. (2006). O vesplošni težnji po ponižanju v ljubezenskem življenju. V S. Freud (ur.), *Spisi o seksualnosti* (str. 59–71). Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
16. Graeber, D. (2013). *Fragmenti anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba / *cf.
17. Graeber, D. (2014). *Dolg. Prvih 5000 let dolžništva*. Ljubljana: Založba / *cf.
18. Graeber, D. (2017). *Utopija pravil. O tehnologiji, neumnosti in skrivnih radostih birokracije*. Ljubljana: Beletrina.
19. Harari, Y. N. (2015). *Sapiens. Kratka zgodovina človeštva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
20. Harari, Y. N. (2019). *21 nasvetov za 21. stoletje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
21. Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
22. Heinrich, M. (2013). *Kritika politične ekonomije: Uvod*. Ljubljana: Sophia.
23. Homer (1982). *Iliada*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
24. hooks, b. (2019). *Naša pozicija: razred je pomemben*. Ljubljana: Sophia.
25. Karatani, K. (2010). *Transkritika. O Kantu in Marxu*. Ljubljana: Krtina.
26. Lazzarato, M. (2012). *Proizvajanje zadolženega človeka. Esej o neoliberalnem stanju*. Ljubljana: Maska.
27. Lordon, F. (2010). *Capitalisme, désir et servitude*. Pariz: La fabrique éditions.
28. Merrifield, A. (2016). *Novo urbano vprašanje*. Ljubljana: Založba / *cf.
29. Milner, J.-C. (2019). Razmišljanje o gibanju MeToo [Jaz Tudi] in njegovi filozofiji. *Problemi*, 57(7–8), 163–187.
30. Oxfam (2016). *Oxfamovo poročilo št. 210: Gospodarstvo za 1 %*. Ljubljana: Založba / *cf.
31. Pašukanis, E. (2014). *Splošna teorija prava in marksizem*. Ljubljana: Sophia.
32. Rawls, J. (1989). *Theory of justice*. Oxford: Oxford University Press.
33. Sahlins, M. (1999). *Ekonomika kamene dobe*. Ljubljana: Založba / *cf.
34. Sayer, A. (2017). Moral economy, unearned income, and legalized corruption. V D. Whyte in J. Wiegatz (ur.), *Neoliberalism and the moral economy of fraud* (str. 44–56). New York: Routledge.
35. Schreiner, P. (2019). *Podreditev kot svoboda. Življenje v neoliberalizmu*. Ljubljana: Krtina.
36. Sedláček, T. in Tanzer, O. (2018). *Lilit in demoni kapitala. Ekonomija na Freudovem kavču*. Ljubljana: Družina.
37. Sloterdijk, P. (2009). *Srd in čas. Politično-psihološki poskus*. Ljubljana: Študentska založba.
38. Supiot, A. (2013). *Duh Filadelfije. Socialna pravičnost proti totalnemu trgu*. Ljubljana: Založba / *cf.
39. Tamás, G. M. (2016). *Komunizem po letu 1989. Razprave o razredni teoriji, real-socializmu in Vzhodni Evropi*. Ljubljana: Sophia.
40. Wallerstein, I. (1999). *Utopistike. Dediščina sociologije*. Ljubljana: Založba / *cf.

Plunder, Normative Restrictions, and Neoliberalism

Zoran Kanduč, LL.D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law in Ljubljana, University of Ljubljana, Slovenia.
E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

The aim of this paper is to highlight the role of plundering in lawful and incriminated forms of acquiring incomes and in generating social-economic inequalities. In the introduction, the utter importance of the lifestyle based upon consumption (and consequently upon money being its necessary condition) in the neoliberal culture is dealt with. In the second section, acquisitive crimes are interpreted as a specific form of exchange representing a legally unacceptable deviation from the equivalent contractual relationships. The third section is occupied with morally controversial, unearned, and undeserved ways of acquiring goods in interpersonal relations otherwise founded upon the voluntary agreement of their participants. The final section indicates briefly some reasons for preservation and even increasing private wealth.

Keywords: wealth, inequalities, acquisitive crimes, plunder

UDC: 343.9